

Waldemar Grabowski

**POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE
STAN WIEDZY - KIERUNKI POTRZEBNYCH
BADAŃ HISTORYCZNYCH***

**THE POLISH UNDERGROUND STATE:
THE CONDITION OF KNOWLEDGE - DIRECTIONS OF NECESSARY
HISTORICAL RESEARCH***

Streszczenie:

Artykuł przedstawia aktualny stan rozpoznania struktur Polskiego Państwa Podziemnego – wyrażający się za pomocą publikacji naukowych i popularnonaukowych. Te „badania podstawowe” służą bowiem, a przynajmniej powinny służyć, budowaniu możliwie pełnego obrazu podziemnego państwa.

Drugą kwestią poruszaną w artykule jest sprawa rozpoznania oraz opisanie żołnierzy i pracowników PPP. Bez znajomości tych osób – nie tylko z nazwiska, ale również pod względem wykształcenia, pochodzenia, dokonań zawodowych w okresie przedwojennym – nie możemy odpowiedzieć na wciąż frapujące pytanie, kto tworzył Państwo Podziemne. Istniejąca na ten temat literatura z jednej strony przynosi wiele interesujących informacji, z drugiej zaś (głównie z powodu niedostatecznej znajomości większości pracowników i żołnierzy PPP) ogranicza się do ścisłej kadry kierowniczej bądź też zawiera informacje z pewnego terenu (okręgu).

Słowa kluczowe: stan badań nad polskim ruchem oporu, 1939–1945, Armia Krajowa

Summary:

The article presents the current state of knowledge of the structures of the Polish Underground State - expressed by means of scientific and popular science publications. These „basic studies” serve, or at least should serve, to create the most complete picture of the underground state.

The second issue raised in the article is the matter of recognizing and describing soldiers and employees of the Polish Underground State. Without knowing these people - not only by their names, but also in terms of education, origin, and professional achievements in the pre-war period - we cannot answer the interesting question of who created the Polish Underground State. The literature on this subject on the one hand brings much interesting information; on the other hand, (mainly due to insufficient knowledge of the majority of the employees and soldiers of the organization) the information is limited to close management or contains data only from a certain area (district).

Key words: state of research on the Polish resistance movement, 1939–1945, the Home Army

Tekst wygłoszony podczas „I Kongresu Historyków Konspiracji Niepodległościowej. 25 lat niezależnych badań nad konspiracją niepodległościową 1939–1945. Ludzie, instytucje, wydarzenia”, zorganizowanym w Toruniu w dniach 12–13 XI 2015 r. przez Fundację Generał Elżbiety Zawackiej, Instytut Pamięci Narodowej oraz Muzeum II Wojny Światowej (red.).

* Dotychczasowy stan wiedzy na temat PPP przedstawiałem przed laty w publikacji *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003, s. 7–14. Na pewne aspekty zwracałem również uwagę w publikacji *Nieznanym rząd Polski Walczącej 1939–1945*, „Dzieje Najnowsze” 2012, nr 2, s. 153–156.

Organizatorzy konferencji, która odbyła się w Toruniu w dniach 12–13 XI 2015 r., postawili sobie za cel prezentację „25 lat niezależnych badań nad konspiracją niepodległościową 1939–1945”. Mój artykuł dotyczy okresu znacznie szerszego, a mianowicie okresu 70 lat, jaki upłynął od zakończenia wojny. Dlaczego przyjąłem taką konwencję? Moim zdaniem ukazanie dorobku 25 lat niezależnych badań na tle dokonań w całym siedemdziesięcioletnim okresie pozwoli nam lepiej ocenić blaski i cienie minionego 25-lecia.

Zdaję sobie oczywiście sprawę z faktu, że publikacje na temat Armii Krajowej i Polskiego Państwa Podziemnego w pierwszych latach po zakończeniu wojny – mówiąc delikatnie – dalekie były od rzetelności i obiektywizmu w warstwie ideowej. Natomiast zdecydowanie jestem przeciwny teorii, wyznawanej przez niektórych historyków zwłaszcza młodszego pokolenia – że wszystko co ukazało się drukiem przed 1989 rokiem jest co najwyżej makulaturą. Dotyczy to zwłaszcza wydarzeń oraz odtwarzania obsad personalnych, omawiania struktur organizacyjnych itd.

I. STAN BADAŃ

A. GENERALIA – POLSKIE PAŃSTWO PODZIEMNE

Jeżeli chodzi o generalny obraz funkcjonowania Polskiego Państwa Podziemnego, to wbrew pozorom (licznych publikacji) trudno wskazać książkę ukazującą ten bardzo ważny ale niezwykle złożony problem. Można tutaj odnotować np. publikację prof. Tomasza Strzembosza z 2000 r.¹, choć dodajmy, że nie jest to książka obejmująca całość zagadnienia.

Jeżeli chodzi o publikacje dokumentów, to nadal pierwsze miejsce należy się zbiorowi dokumentów, wydanemu w sześciu tomach (1970–1989) przez Studium Polski Podziemnej w Londynie. Jakkolwiek tytuł tego wydawnictwa jest nieco mylący – *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, to już pobieżna choćby lektura owych 6 tomów, przekonuje nas, że zawartość publikacji jest znacznie szersza niż tytułowa „Armia Krajowa” i powinien tytuł brzmieć „Polskie Państwo Podziemne w dokumentach 1939–1945”.

¹ T. Strzembosz, *Rzeczpospolita podziemna. Społeczeństwo polskie a państwo podziemne 1939–1945*, Warszawa 2000.

Ten stan rzeczy funkcjonujący przez kilkadziesiąt lat (I tom ukazał się w roku 1970) został przynajmniej trochę zmieniony dzięki publikacjom dotyczącym Komitetu dla Spraw Kraju².

Niezwykle ważną publikacją, dla udokumentowania dziejów Polski w okresie II wojny światowej, jest osiem tomów „Protokołów posiedzeń Rady Ministrów RP”³.

Należy także odnotować publikacje typu leksykonów, encyklopedii, wypisów źródłowych itd. Mówiąc o tego typu wydawnictwach należy podkreślić dokonania Andrzeja Krzysztofa Kunerta. Myślę tutaj zarówno o „Przewodniku po Polsce Podziemnej”⁴, jak i o „Ilustrowanych wypisach źródłowych”⁵. Ważną rolę odgrywają nadal publikacje z niedokończonych, niestety, serii kalendarium⁶.

Do tego typu publikacji zaliczam również, mimo znowu mylącego tytułu, publikację Wojskowego Centrum Edukacji Obywatelskiej i Studium Polski Podziemnej w Londynie z 2011 r.⁷

B. ARMIA KRAJOWA

Mogłoby się wydawać, że na temat Armii Krajowej napisano już wszystko. Warto też odnotować, że po zadaniu pytania „Armia Krajowa” w googlach otrzymałem po 0,33 sekundy 1 040 000 odesłań (odpowiedzi).

Jeżeli mówimy o publikacjach poświęconych Armii Krajowej – to w przypadku opracowań dysponujemy serią książek związanych z Wojskowym Instytutem Historycznym (Wojskowym Biurem Badań Histo-

² *Protokoły posiedzeń Komitetu dla Spraw Kraju*, cz. 1: 1939–1941, oprac. W. Grabowski, Warszawa 2008; A. Pachowicz, *Komitet Ministrów dla Spraw Kraju 1939–1945*, Warszawa 2010.

³ *Protokoły posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej*, red. M. Zgórnjak, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, t. I–VIII, Kraków 1994–2008; *Dokumenty Rządu RP na obczyźnie. Suplementy do tomów I–VIII protokołów posiedzeń Rady Ministrów Rzeczypospolitej Polskiej październik 1939 – sierpień 1945*, oprac. W. Rojek, A. Suchcitz, Kraków 2010.

⁴ A. K. Kunert, *Ilustrowany przewodnik po Polsce Podziemnej 1939–1945*, Warszawa 1996.

⁵ *Prawdziwa historia Polaków. Ilustrowane wypisy źródłowe 1939–1945*, oprac. D. Baliśzewski, A. K. Kunert, t. 1–3, Warszawa 1999–2000.

⁶ A. K. Kunert, *Rzeczpospolita Walcząca wrzesień–grudzień 1939: kalendarium*, Warszawa 1993; idem, *Rzeczpospolita Walcząca: styczeń–grudzień 1940: kalendarium*, Warszawa 1997; idem, *Rzeczpospolita Walcząca: styczeń–grudzień 1941: kalendarium*, Warszawa 2002.

⁷ A. Chmielarz, G. Jasiński, *Armia Krajowa 1939–1945*, Warszawa 2011; zob. też A. Chmielarz, G. Jasiński, A. K. Kunert, *Armia Krajowa 1939–1945. Wybór źródeł*, Warszawa 2013.

rycznych) oraz prof. Krzysztofem Komorowskim⁸. Za wieńczące tą serię książek należy uznać publikację z 1999 r.⁹

W zakresie publikacji dokumentów AK, to nadal najważniejszą pozostaje publikacja sześciu tomów SPP. W ostatnim czasie otrzymaliśmy bardzo interesujący wybór dokumentów AK opublikowany przez Wojskowe Biuro Badań Historycznych¹⁰.

B.1. Komenda Główna AK

Na temat organizacji, obsady personalnej Komendy Głównej Armii Krajowej – mamy jedną publikację Marka Ney-Krwawicza¹¹. Praca ta ukazała się drukiem w roku 1990, ale została napisana i zredagowana w końcowym okresie PRL! Chciałbym to wyraźnie podkreślić: w okresie Wolnej Polski, po zmianach 1989 r., nie została opublikowana żadna tego typu książka! A upłynęło już 25 lat.

Jeżeli mówimy o Komendzie Głównej AK, to warto przyjrzeć się stanowi opracowania poszczególnych Oddziałów w Komendzie. Praktycznie, jak do tej pory, tylko jeden Oddział doczekał się swojego opracowania monograficznego. Mam tu na myśli książkę obecnego profesora Grzegorza Mazura *Biuro Informacja i Propagandy AK*¹². Muszę jednak zwrócić uwagę, że książka ta ukazała się drukiem w roku 1987, a więc w PRL.

Pomimo upływu prawie 30 lat od tego wydarzenia, nic nie słyhać ani o nowym wydaniu, ani też nic nie wiadomo o zamiarach napisania nowej książki na temat BIP-u przez innego autora.

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ważne wydarzenie. Mianowicie opublikowano treść wszystkich numerów „Biuletynu Informacyjnego” – organu prasowego Armii Krajowej¹³.

Dopiero niedawno ukazało się drukiem opracowanie poświęcone Szefostwu Biur Wojskowych KG ZWZ/AK¹⁴. Choć trudno uznać wspomnianą publikację za typową monografię.

⁸ *Armia Krajowa. Dramatyczny epilog*, red. K. Komorowski, Warszawa 1994; *Armia Krajowa. Rozwój organizacyjny*, red. K. Komorowski, Warszawa 1996 (dalej cyt.: *AK. Rozwój organizacyjny...*).

⁹ *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Warszawa 1999.

¹⁰ A. Chmielarz, G. Jasiński, A. K. Kunert, *Armia Krajowa 1939–1945. Wybór źródeł*, Warszawa 2013.

¹¹ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna Armii Krajowej 1939–1945*, Warszawa 1990.

¹² G. Mazur, *Biuro Informacji i Propagandy SZP-ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1987.

¹³ „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2001–2004, nr spec. 1 (190) [1940–1941]; nr spec. 2 (195) [1942–1943]; nr spec. 3 (200) [1944]; nr spec. 4 (205) [1944–1945].

¹⁴ W. Grabowski, *Szefostwo Biur Wojskowych KG ZWZ/AK*, Warszawa 2011.

Jeżeli jesteśmy przy Komendzie Głównej Armii Krajowej, to warto zaznaczyć, że np. Oddział I tej komendy został opisany na 21 stronach (s. 63–84), brakuje w opisie wielu osób pracujących w oddziale i Autor stwierdził odnośnie liczebności oddziału: „w 1943 r. pracowało około 200 osób”¹⁵. Natomiast zachowane dokumenty pozwalają ustalić precyzyjną liczbę pracowników Oddziału I. Mało tego dysponujemy wykazami personalnymi (oczywiście podane są pseudonimy) wszystkich pracowników. Istnieją również zachowane dokumenty finansowe (z lat 1943–1944) wszystkich komórek organizacyjnych Oddziału I. To uzmysławia nam, że jest realna możliwość znacznie szerszego opisanie tego oddziału.

Podobna dokumentacja zachowała się odnośnie innych Oddziałów Komendy Głównej ZWZ–AK. Historycy powinni jak najszybciej zająć się opracowaniem poszczególnych Oddziałów.

W tym miejscu pozwolę sobie na małą dygresję. W ostatnich latach wzrasta niemalże „lawinowo” liczba publikacji „problemowych” – prezentujących wybrane zagadnienie z zakresu działania Armii Krajowej. Niestety, znaczna część tych publikacji jest albo streszczeniem wcześniejszych prac, albo też jest (o zgrozo) gorsza od publikacji wcześniejszych. Za kuryozum należy uznać publikację de facto drugiego wydania książki Leszka Gondka¹⁶, które jest „okrojone” w stosunku do wydania pierwszego¹⁷.

Chciałbym jednak chwilę zatrzymać się na publikacji na niezwykle interesujący temat „Motoryzacja Armii Krajowej”¹⁸. Książka ta została ostatecznie wydana w 2011 r., po kilkakrotnym nakłanianiu Autora do zapoznania się z materiałami archiwalnymi. W efekcie uporu Autora otrzymaliśmy produkt „wybrakowany”. Próżno w tej książce szukać szerszych informacji na temat Wydziału Broni Szybkich, jaki funkcjonował w ramach Oddziału III KG AK. Również struktury motoryzacji w Obszarze Warszawskim i Okręgu Warszawa AK zostały potraktowane „po macoszemu”. Autor skupił się na udziale samochodów w akcjach bojowych żołnierzy Armii Krajowej i to zwłaszcza w Warszawie. Jednocześnie „zablokował” temat motoryzacji przynajmniej na kilka lat u wydawców.

Dodajmy, że również Jan Gozdawa-Gołębiowski nie poświęcił tej komórce organizacyjnej zbyt wiele uwagi w monografii Obszaru Warszawskiego AK¹⁹.

¹⁵ M. Ney-Krwawicz, *Komenda Główna ...*, s. 65.

¹⁶ L. Gondek, *W imieniu Rzeczypospolitej. Wymiar sprawiedliwości w Polsce w czasie II wojny światowej*, Warszawa 2011.

¹⁷ Idem, *Polska karząca 1939–1945. Polski wymiar sprawiedliwości w okresie okupacji niemieckiej*, Warszawa 1988.

¹⁸ A. Gładkowski, *Motoryzacja w konspiracji*, Warszawa 2011.

¹⁹ J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski Armii Krajowej. Studium wojskowe*, Lublin 1992, s. 79, 87.

B.2. Obszary i Okręgi (ZWZ) Armii Krajowej

Jeżeli przyjrzymy się dokładnie piśmiennictwu dotychczasowemu, to zauważymy, że swoich monografii doczekało się zaledwie kilka z okręgów Armii Krajowej. Kilka innych posiada „swoje” szersze opracowania – różnego typu (od książek będących niepełnymi opracowaniami do encyklopedii, niejako zastępującej monografię).

Należy odnotować, że pierwszą monografię okręgu Armii Krajowej opublikowano w roku 1971. Chodzi tu o dwutomowe opracowanie Ireneusza Cabana i Zygmunta Mańkowskiego poświęcone Okręgowi Lubelskiemu AK²⁰. Pierwsza część publikacji – to opracowanie monograficzne. W części drugiej opublikowano 257 dokumentów zarówno terenowych, jak i centralnych struktur ZWZ-AK. Niemal trzydzieści lat później ukazała się odmienna w charakterze publikacja, będąca swoistym „znakiem czasu” i obrazująca przenoszenie punktu ciężkości w badaniach historycznych na okres powojenny²¹. Warto odnotować pracę o Komendzie Okręgu Lublin²².

Dodajmy, że podobny rezultat, jak publikacja z 1971 r. odnośnie Okręgu Lublin, osiągnął co prawda „na raty” – w ciągu 21 lat, wybitny znawca Okręgu Nowogródzkiego Armii Krajowej – dr Kazimierz Krajewski²³. Co warte pokreślenia historyk ten kontynuuje swoje badania i publikuje kolejne książki poświęcone temu okręgowi. Ostatnio ukazała się publikacja poświęcona jednemu z pism konspiracyjnych – „Szlakiem Narbutta”²⁴. Mówiąc o opracowaniu działalności na Nowogródczyźnie nie możemy zapominać o publikacji Janusza Prawdź-Szlaskiego²⁵.

Nieco inną strategię – co wcale nie oznacza, że gorszą – wybrali dwaj kombatanci-historycy: Wojciech Borzobohaty i Jan Gozdawa-Gołębiowski. Pierwszy z nich opublikował opracowanie poświęcone Okręgowi Radomsko-Kieleckiemu AK²⁶. Drugi zaś – Obszarowi War-

²⁰ I. Caban, Z. Mańkowski, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Okręgu Lubelskim 1939–1944*, cz. 1–2, Lublin 1971; I. Caban, *Ludzie Lubelskiego Okręgu Armii Krajowej*, Lublin 1995; idem, *Okręg Lubelski Armii Krajowej*, Lublin 1996; idem, *Okręg Lublin Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 75–97.

²¹ R. Wnuk, *Lubelski Okręg AK-DSZ i WiN 1944–1947*, Warszawa 2000.

²² A. G. Kister, *Komenda Okręgu Lublin Armii Krajowej w 1944 roku*, Warszawa 2000.

²³ K. Krajewski, *Na ziemi nowogródzkiej. „Nów” – Nowogródzki Okręg Armii Krajowej*, Warszawa 1988; *Nowogródzki Okręg AK w dokumentach*, oprac. K. Krajewski, Warszawa 2009.

²⁴ „Szlakiem Narbutta”. *Organ Polskich Sił Zbrojnych Ziemi Lidzkiej – Czasopismo Ziemi Lidzkiej 1943–1945*, oprac. K. Krajewski, Warszawa 2015.

²⁵ J. Prawdź-Szlaski, *Nowogródczyzna w walce 1940–1945*, Londyn 1976.

²⁶ W. Borzobohaty, *Okręg Armii Krajowej „Jodła”, „Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945”* 1966, t. 10, s. 115–151; W. Borzobohaty, *„Jodła” Okręg Radomsko-Kielecki ZWZ-AK 1939–1945*, wyd. 2, Warszawa 1988. Dodajmy jeszcze: *Armia Krajowa Okręg Radomsko-Kie-*

szawskiemu²⁷. Obaj Autorzy swoje opracowania zawarli w jednym tomie. Obaj też skupili swoją uwagę bardziej na działalności zbrojnej, zwłaszcza w roku 1944.

Poza wymienionymi powyżej, opracowano dzieje okręgów Armii Krajowej: białostockiego²⁸, lwowskiego²⁹ (oraz stanisławowskiego i tarnopolskiego³⁰), poleskiego³¹, pomorskiego³², wileńskiego³³, śląskiego³⁴, wołyńskiego³⁵. Chociaż należy podkreślić, że w wielu wypadkach opracowania te nie są typowymi monografiami.

Natomiast kilka okręgów AK do tej pory nie posiada swoich obszer-nych publikacji (monografii). Szczególnie zastanawiający jest brak takiego

lecki. Materiały sesji naukowej, Kielce 1999. J. Rell, *Okręg radomsko-kielecki Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 56–74. „Burza” w okręgu radomsko-kieleckim w świetle dokumentów, oprac. M. Adamczyk, J. Tomczyk, Kielce 1996.

²⁷ J. Gozdawa-Gołębiowski, *Obszar Warszawski Armii Krajowej. Studium wojskowe*, Lublin 1992; zob. idem, *Zarys działalności obszaru warszawskiego Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 48–55.

²⁸ Z. Gwozdek, *Białostocki Okręg ZWZ-AK (X 1939 – I 1945)*, t. I: *Organizacja referat materiałowy*, Białystok 1993; idem, *Białostocki Okręg ZWZ-AK*, t. III: *Wsypy i aresztowania*, Białystok 2001; idem, *Armia Krajowa na Białostoczczyźnie*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 130–152. Dodajmy jeszcze: K. Krajewski, T. Łabuszewski, *Białostocki Okręg AK-AKO VII 1944 – VIII 1945*, Warszawa 1997.

²⁹ S. Pempel, *ZWZ-AK we Lwowie 1939–1945*, Warszawa 1990; J. Węgiński, *Lwów pod okupacją sowiecką 1939–1941*, Warszawa 1991; idem, *Komendy Lwowskiego Obszaru i Okręgu Armii Krajowej 1941–1944*, Kraków 1997; idem, *Armia Krajowa w okręgu Lwów*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 271–301.

³⁰ J. Węgiński, *Armia Krajowa w okręgach Stanisławów i Tarnopol*, Kraków 1996; G. Mazur, *Okręg Tarnopol Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 302–315; G. Mazur, *Okręg Stanisławów Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 316–340.

³¹ C. Hołub, *Okręg Poleski ZWZ-AK w latach 1939–1944. Zarys dziejów*, Warszawa 1991; idem, *Okręg Polesie Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, Warszawa 1996, s. 176–199.

³² B. Chrzanowski, A. Gąsiorowski, K. Steyer, *Polska Podziemna na Pomorzu w latach 1939–1945*, Gdańsk 2005. Należy w tym miejscu, poza wcześniejszymi publikacjami, uwzględnić również kilka tomów *Słownika biograficznego konspiracji pomorskiej*.

³³ J. Wołkonowski, *Okręg Wileński Związku Walki Zbrojnej Armii Krajowej w latach 1939–1945*, Warszawa 1996; P. Niwiński, *Okręg Wileński AK w latach 1944–1948*, Warszawa 1999; idem, *Okręg Wileński SZP-ZWZ w latach 1939–1941. Próba syntezy*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 1; H. Piskunowicz, *Armia Krajowa na Wileńszczyźnie*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 200–224.

³⁴ Z. Walter-Janke, *W Armii Krajowej – w Łodzi i na Śląsku*, Warszawa 1969; idem, *W Armii Krajowej na Śląsku*, Katowice 1986; idem, *Śląsk jako teren partyzancki Armii Krajowej*, Warszawa 1986; J. Niekrasz, *Z dziejów AK na Śląsku*, Warszawa 1985; M. Starczewski, *Ruch oporu na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1939–1945*, Katowice 1988; idem, *Okręg śląski Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 397–410.

³⁵ W. Romanowski, *ZWZ-AK na Wołyniu 1939–1944*, Lublin 1993; J. Turowski, *Pożoga. Walki 27 Wołyńskiej Dywizji AK*, Warszawa 1990; W. Filar, *Okręg wołyński Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 225–249.

opracowania w odniesieniu do Okręgu Warszawa (Warszawa-miasto)³⁶. Również nie ma swojej monografii Okręg Kraków³⁷, natomiast ukazało się szereg publikacji dotyczących podokręgu Rzeszów. Kolejnym okręgiem bez monografii pozostaje Okręg Poznański, mimo że opublikowano różnego rodzaju opracowania³⁸. Także dzieje Okręgu Łódź, pomimo istniejącej literatury³⁹, trudno uznać za kompleksowo przebadane i opisane.

Należy także zasygnalizować brak monograficznego opracowania zewnętrznych okręgów Armii Krajowej: Berlin i Węgry. Oba te zagadnienia pozostają nadal niedostatecznie przebadane i opisane – pomimo istniejącej literatury⁴⁰.

B.3. Inspektoraty Rejonowe i Obwody Armii Krajowej

Obwód to jak wiemy przedwojenny powiat. W II Rzeczypospolitej w 1939 r. były 264 powiaty, w tym 23 grodzkie. W 1943 r. Armia Krajowa miała zorganizowanych 96 inspektoratów i 275 obwodów.

B.3.1. Obszar Warszawski [nr 1] („Cegielnia”, „Folwark”, „Morskie Oko”, „Ojców”, „Rzeka”, „Wisła”, „Woda”, „Wodnik”)

³⁶ A. Sanojca, *Zarys struktury organizacyjnej okręgu Warszawa ZWZ-AK: wrzesień 1939 – lipiec 1944 (wybrane zagadnienia)*, „Warszawa lat wojny i okupacji 1939-1944” 1973, z. 3, s. 113-163; W. Rawski, *Warszawska Armia Krajowa*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 33-47; M. Bielak, *Okręg Warszawa ZWZ-AK – stan badań*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2010, nr 32-33; *Archiwum Komendy Okręgu Warszawa ZWZ-AK, 1940-1943*, oprac. K. Utracka, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 2012, nr 1, s. 109-140.

³⁷ Trudno za taką pracę uznać: S. Piwowarski, *Okręg Krakowski Służby Zwycięstwu Polski – Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej (wybrane zagadnienia organizacyjne, personalne i bojowe)*, Kraków 1994; A. Zagórski, *Okręg Kraków Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 98-129.

³⁸ A. Czubiński, Z. Szymankiewicz, *Konspiracja wielkopolska 1939-1945: zarys dziejów*, Poznań 1988; M. Woźniak, *Poznański okręg Armii Krajowej*, „Więź” 1971, nr 2, s. 106-122; M. Woźniak, *Wielkopolska konspiracja wojskowa w latach 1939-1945*, „Życie i Myśl” 1986, nr 9/10, s. 60-83; idem, *Okręg poznański Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 385-396; *Encyklopedia konspiracji wielkopolskiej 1939-1945*, red. M. Woźniak, Poznań 1998.

³⁹ Z. Walter-Janke, *Początki konspiracji w Łodzi i w regionie łódzkim (1939-1941)*, „Najnowsze Dzieje Polski. Materiały i studia z okresu II wojny światowej” 1967, t. XI, s. 103-126; Z. Janke-Walter, *W Armii Krajowej w Łodzi i na Śląsku*, Warszawa 1969; *Okręg Łódzki Armii Krajowej*, red. M. Budziarek, Łódź 1988 (dalej cyt.: *Okręg Łódzki AK...*); E. Wawrzyniak, *Na rubieży okręgu AK Łódź: zarys dziejów inspektoratu i podokręgu AK Piotrków Trybunalski*, Warszawa 1988; *Z dziejów Armii Krajowej Okręgu Łódź. Materiały z sesji popularno-naukowej poświęconej dziejom SZP-ZWZ-AK Okręgu Łódź odbytej 29.04.1994 r.*, red. H. Siemiński, J. Szymczak, Łódź 1995; E. Wawrzyniak, *Okręg Łódź Armii Krajowej*, [w:] AK. *Rozwój organizacyjny...*, s. 358-384.

⁴⁰ J. Pollack, *Wywiad, sabotaż, dywersja. Polski ruch oporu w Berlinie 1939-1945*, Warszawa 1991; B. Drzyzga, *Zagra-lin. Odwet – sabotaż – dywersja*, Hove 1986; A. Przewoźnik, *Odziały AK na Węgrzech*, [w:] *Armia Krajowa. Szkice z dziejów Sił Zbrojnych Polskiego Państwa Podziemnego*, red. K. Komorowski, Warszawa 1999, s. 179-189.

Okręg Warszawa-miasto („Belweder”, „Cenzura”, „Drapacz”, „Kolegium”, „Prom”, „Przystań”, „V”, „Wydra”) w 1943 r. miał zorganizowanych 6 inspektoratów i 1 obwód⁴¹: Śródmieście („Dworzec Główny”, „3”, „XXI”), Żoliborz („Dworzec Gdański”, „17”, „XXII”) ⁴², Wola („Dworzec Zachodni” [?], „16”, „XXIII”), Ochota („18”, „XXIV”) ⁴³, Mokotów („19”, „XXV”), Praga („6”, „12”, „XXVI”) ⁴⁴, Okęcie („Gromada”, „XXVIII”), oraz powiat warszawski („Warzywa”, „Koleba”, „Obroża”, „Wrona”, „XXVII”) ⁴⁵.

Podokręg Warszawa-zachód („Cukrownia”, „Hajduki”, „Hallero-wo”) w 1943 r. miał zorganizowane 2 inspektoraty i 5 obwodów⁴⁶: Błonie („Bażant”, „Bekas”) ⁴⁷, Grójec („Gawron”, „Głuszc”) ⁴⁸, Łowicz („Łyska”) ⁴⁹, Skierniewice („Sroka”) ⁵⁰, Sochaczew („Skowronek”) ⁵¹.

Podokręg Warszawa-wschód („Białowieża”, „Garbarnia”, „Gorzelnia”, „Jastarnia”, „Krynica”, „Kuznia”, „Struga”) ⁵² w 1943 r. miał zorganizowane 3 inspektoraty i 7 obwodów (podobnie przedstawiała się sprawa w roku 1944): Inspektorat I – obwody: Garwolin („Gołąb”, „Ogar”,

⁴¹ Dane według stanu z 30 VIII 1943 r. – zob. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1944*, t. III: *kwiecień 1943 – lipiec 1944*, Londyn 1976, s. 98. Kilka lat wcześniej, 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 6 obwodów dzielnicowych – zob. *Armia Krajowa w dokumentach 1939–1945*, t. I: *wrzesień 1939 – czerwiec 1941*, Londyn 1970, s. 339.

⁴² G. Jasiński, *Żoliborz 1944. Dzieje militarne II Obwodu Okręgu Warszawa AK w Powstaniu Warszawskim*, Pruszków 2008.

⁴³ J. K. Wroniszewski, *Ochota 1939–1945*, Warszawa 1976; idem, *IV Obwód Armii Krajowej Ochota Okręg Warszawa*, Warszawa 1997; S. Tymkiewicz, *IV Obwód Ochota Armii Krajowej. Polegli w Powstaniu Warszawskim w 1944 r. i w czasie konspiracji lat 1939–1944 r.*, Warszawa 2004.

⁴⁴ H. Sztandau, *6. Obwód Armii Krajowej Praga*, Warszawa 2010.

⁴⁵ J. Z. Sawicki, *VII Obwód Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej „Obroża”*, Warszawa 1990; idem, *„Obroża” w konspiracji i Powstaniu Warszawskim. Dzieje Armii Krajowej na przedpolu Warszawy*, Warszawa 2002. Naszą wiedzę wzbogacają materiały opublikowane w „Na przedpolu Warszawy. Zeszyty Historyczne Okręgu Warszawa Powiat Świątowego Związku Żołnierzy Armii Krajowej” wydawane od 1994 r.

⁴⁶ W 1944 r. miały być 3 inspektoraty i 5 obwodów (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 98): Inspektorat I – obwód Grójec, Inspektorat II – obwody: Łowicz, Skierniewice, Inspektorat III – obwody: Błonie, Sochaczew.

⁴⁷ T. Sowiński, *Jedwabna konspiracja. Ośrodek Milanówek „Mielizna” w strukturach Obwodu Błonie „Bażant” Armii Krajowej*, Warszawa 1988; R. J. Chmielewski, J. Kowalczyk, J. Sobieraj, *Ośrodek Armii Krajowej „Gabka” – „Osa” Grodzisk Mazowiecki w Obwodzie „Bażant”*, Grodzisk Mazowiecki 1994.

⁴⁸ H. Świdorski, *Okupacja i konspiracja w Obwodzie AK Grójec – „Głuszc” w latach 1939–1945*, Warszawa 1989.

⁴⁹ E. M. Tomczak, *Komendanci Armii Krajowej Obwodu Łowicz*, Łowicz 2009.

⁵⁰ K. Zwierzchowski, *Skierniewice w czasie II Wojny Światowej. Historia Ruchu Oporu w wspomnieniach i dokumentach*, Skierniewice 1999.

⁵¹ H. Zaczkowski, S. Janicki, *Armia Krajowa na ziemi sochaczewskiej*, Sochaczew 1991.

⁵² Z. Gnat-Wieteska, *Z dziejów „drugiej konspiracji”*, Pruszków 2009; *1831 dni zmagania z hitlerowskim najeźdźcą. Kalendarium działań bojowych i dywersyjnych Podokręgu Armii Krajowej Warszawa-Wschód 1 IX 1939 – 4 IX 1944*, Pruszków 2000.

„Waga”, „Waza”⁵³, Siedlce („Jesion”, „Osiek”, „Sowa”, „Słowik”)⁵⁴, Sokołów Podlaski („Proso”, „Sęp”)⁵⁵; Inspektorat II – obwoy: Mińsk Mazowiecki („Jamnik”, „Kamień”, „Mewa”)⁵⁶, Radzymin („Burak”, „Rajski Ptak”, „Raróg”)⁵⁷, Węgrów („Smola”, „Wilga”, „Wróbel”)⁵⁸; Inspektorat III – obwód Ostrów Mazowiecka („Opocznik”, „Orzeł”, „Oset”, „Odra”, „Pokost”, „Promień”⁵⁹, „12”)⁶⁰.

Podokręg Warszawa-północ („Browar”, „Kooperatywa”, „Olsztyn”, „Tuchola”) w 1943 r. miał zorganizowane 4 inspektoraty i 9 obwodów⁶¹: Inspektorat Płocko-Sierpecki („O”)⁶² – obwoy: Płock-miasto („pł”, „I”, „P I 22”), Płock-powiat (Płock) („Irys”, „O”, „P I a 23”)⁶³, Sierpc („II”, „Oa”, „P II 24”)⁶⁴; Inspektorat Płońsk („B”) – obwoy: Płońsk-południe (Mod-

⁵³ Z. Gnat-Wieteska, *Armia Krajowa Obwód „Gołąb” – Garwolin*, Pruszków 1997.

⁵⁴ J. Garbaczewski, *Struktura obwodu AK – Siedlce*, Siedlce 2012 (stron 79).

⁵⁵ W. Piekarski, *Obwód Armii Krajowej Sokołów Podlaski Sęp, Proso 1939–1944*, Warszawa 1991 [wyd. 2, Warszawa 1997]. Przykładem publikacji traktującej konspirację z okresu okupacji niemieckiej jako punkt wyjścia do opisanego dalszych losów danego terenu: *Powiat Sokołów Podlaski. Materiały z sesji naukowej Represje i opór przeciw rządowi komunistycznym w powiecie Sokołów Podlaski po 1944 r. zorganizowanej 10 kwietnia 2006 r. przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Światowy Związek Żołnierzy Armii Krajowej*, Warszawa brw.

⁵⁶ „Rocznik Mińskomazowiecki” 2003, z. 10; F. Zwierzyński, *Lubicz zawsze żywy: monografia komendanta Obwodu Armii Krajowej Ludwika Wolańskiego i zarys działalności Oddziałów AK na terenie powiatu mińskomazowieckiego*, Mińsk Mazowiecki 2011.

⁵⁷ S. Kielak, *Dzieje Obwodu Armii Krajowej „Rajski Ptak” – „Burak”*, Gdańsk–Tłuszcz 2008; *Ich znakiem był „Rajski Ptak”: wspomnienia żołnierzy Armii Krajowej Radzymskiego Obwodu „Rajski Ptak”, „Burak” z lat 1939–1956*, oprac. M. Chojnacki, J. Lewicki, Radzymin 2003 (stron 223); M. Chojnacki, J. Stryjek, *Armia Krajowa – radzymski obwód „Raróg” – „Rajski Ptak” – „Burak” w dokumentach*, Wołomin 1999.

⁵⁸ J. Stolarz, *Powiat Węgrów w walce z okupantem*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945” 1965, t. 9, s. 95–141; T. Wangrat, *Polska i powiat węgrowski w przededniu i w czasie II wojny światowej*, Węgrów 2010.

⁵⁹ Biuro Udostępniania Instytutu Pamięci Narodowej (dalej cyt.: BUIPN), sygn. 0255/342, t. 16, k. 108.

⁶⁰ M. Lebidziński, *Z dziejów ruchu oporu 1939–1944*, „Głos Ostrowi” 1979, s. 77–107; M. Bartniczak, *Od Andrzejewa do Pecynki 1939–1944*, Warszawa 1984; *Księga pamięci żołnierzy Armii Krajowej obwodu Ostrów Maz. 1939–1944*, red. J. Godwod, Warszawa 2007; *Obwód Armii Krajowej „Opocznik” – „Wulkan”. Kalendarium wydarzeń lat 1939–1944*, Łódź 1997.

⁶¹ W 1944 r. podział na inspektoraty i obwoy miał wyglądać następująco (SPP, A.2.3.1.1.2, k. 98): Inspektorat I – obwoy: Maków, Przasnysz; Inspektorat II – obwoy: Pułtusk, Płońsk, Ciechanów; Inspektorat III – obwoy: Płock, Sierpc; Inspektorat IV – obwoy: Mława, Działdowo.

⁶² I. Nowak, J. Nowak, *Z dziejów Armii Krajowej w Inspektoracie Płocko-Sierpeckim*, Płock 1994.

⁶³ M. Krajewski, *Płock w okresie okupacji 1939–1945*, Płock–Włocławek 2001.

⁶⁴ *Obwód Sierpecki Armii Krajowej: świadectwa i dokumenty*, oprac. Z. Dumowski, Sierpc 2003 (stron 376).

lin) („mn”, „D VII 29”, „VII”), Płońsk-północ (Płońsk) („Ba”, „D VI 30”, „VI”)⁶⁵, Pułtusk („Bc”, „T IX 31”, „33”, „BC”, „Pstrąg”, „Malta”, „ZOO”)⁶⁶, Ciechanów („Bb”, „III”); Inspektorat Przasnysz („R”) – obwody: Maków Mazowiecki („CX”, „X”, „Kopenhaga”), Przasnysz („C VIII 33”, „Diamant”, „Irkuck”, „K II”, „VIII”, „Rb”)⁶⁷; Inspektorat Mława („W”)⁶⁸ – obwody: Działdowo („IV”, „D IV 27”)⁶⁹, Mława („D V 28”, „Wa”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
15	22	0	4	1	12
100%	100%	0%	18,18%	6,67%	54,54%

Okręg Lublin („Trzcina”, „Trzciana”, „Salon”, „Len”, „Żyto”, „Orbis”, „Monopol”, „Bank Handlowy”, „Spółdzielnia Rolnicza”, „620”, „997”) w 1943 r. miał zorganizowane 5 inspektoratów i 14 obwodów⁷⁰: Inspektorat Lublin („Likier”, „Fregata”) miał obwody: Lublin-miasto („Lew”, „Lubeka”), Lublin-powiat, Lubartów („Lis”, „Lubawa”)⁷¹; Inspektorat Chełm – obwody: Chełm („Chomik”, „Chocim”), Krasnystaw („Krokodyl”, „Kircholm”), Włodawa („Wilk”, „Warna”)⁷²; Inspektorat Puławy („Pejsachówka”, „Pekin”)⁷³ – obwody: Puławy („Pantera”, „Psie

⁶⁵ J. L. Żabowski, *Płońska konspiracja patriotyczna 1939–1956*, Warszawa 2003.

⁶⁶ Zob. Powiat Pułtusk. *Materiały z sesji naukowej Represje i opór przeciw rządowi komunistycznym w powiecie Pułtusk po 1944 r. zorganizowanej 16 października 2007 r. przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Wydział Historyczny Akademii Humanistycznej w Pułtusku*, Warszawa brw.

⁶⁷ R. Juskiewicz, *Czas cierpień, walki i bohaterstwa. Powiat przasnyski w latach 1939–1945*, Przasnysz 1993.

⁶⁸ Idem, *Mławskie Mazowsze w walce*, Warszawa 1968.

⁶⁹ Idem, *Z dziejów ruchu oporu w powiecie działdowskim*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1968, nr 3.

⁷⁰ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 15 powiatów (obwodów). W 1944 r. miał być następujący podział na inspektoraty i obwody (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 99): Inspektorat I – obwody: Biłgoraj („2”), Kraśnik („5”); Inspektorat II – obwody: Tomaszów Lubelski („1”), Zamość („3”), Hrubieszów („4”); Inspektorat III – obwody: Krasnystaw („6”), Chełm („7”), Lublin („8”); Inspektorat IV – obwody: Puławy („10”), Lubartów („11”), Łuków („14”); Inspektorat V – obwody: Włodawa („9”), Międzyrzec („12”), Biała Podlaska („13”).

⁷¹ R. Jezior, C. Gregorowicz, *Armia Krajowa w obwodzie AK Lubartów w latach 1939–1944*, [w:] *Armia Krajowa na środkowej i południowej Lubelszczyźnie i Podlasiu. Materiały sesji naukowej KUL 24–25 IX 1985 r.*, Lublin 1993; C. Gregorowicz, D. Salata, *ZWZ-AK w obwodzie lubartowskim 1939–1945*, Lublin 1998.

⁷² W. Halczuk, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w obwodzie włodawskim w latach 1939–1944*, „Zeszyty Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego” 2001, t. 11, s. 59–65.

⁷³ Z. Gnat-Wieteska, *Inspektorat Puławski ZWZ/AK-WiN 1939–1949*, Pruszków 2005.

Pole"), Janów Lubelski („Jaguar”, „Jena”); Inspektorat Radzyń („Rum”, „Rzym”) – obwody: Radzyń Podlaski („Ryś”, „Rokitna” [„Rokitno”], „Rama”, „Rozmaryn”)⁷⁴, Biała Podlaska („Borsuk”, „Biała Góra”, „Bez Czarny”, „Polska Góra”), Łuków („Łoś”, „Wielkie Łuki”, „Łapuch”, „Ława”)⁷⁵; Inspektorat Zamość („Żubrówka”, „Zagrzeb”)⁷⁶ – obwody: Zamość („Zebra”, „Zesław”)⁷⁷, Tomaszów Lubelski („Tygrys”, „Tylża”)⁷⁸, Biłgoraj („Bizon”, „Beresteczko”), Hrubieszów („Hiena”, „Hamburg”).

Stan rozpoznania i opisania

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
5	14	-	1	2	4
100%	100%	0%	7,14%	40%	28,57%

Okręg Radom-Kielce („Maliny”, „Rolnik”, „Jodła”, „Młynek”, „Liceum”?, „100”) w 1943 r. miał zorganizowanych 5 inspektoratów i 12 obwodów⁷⁹: Inspektorat Radom („Garbarnia”, „Jowisz”, „Alabaster”, „101”) – obwody: Radom („Cholewa”, „Ogrody”, „Agawa”, „Marian”), Koziernice („Puszcza”, „Krzaki”, „Jeżyny”, „Bławatek”, „Ludwik”)⁸⁰; Inspektorat Starachowice („Pomost”, „Merkury”, „Bazalt”) – obwody: Końskie („Metz”, „Strzemię”, „Bezdroża”, „Dalia”, „Ignacy”)⁸¹, Iłża („Strzała”, „Lipy”, „Baszta”, „Cykoria”, „Konrad”); Inspektorat Sandomierz („Prze-

⁷⁴ P. Matusak, *Okupacja i ruch oporu w Radzynie Podlaskim w latach 1939–1944*, „Radzyński Rocznik Humanistyczny” 2006, t. 4, s. 138–162; S. Jarmuł, *Radzyński Obwód Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej 1939–1944*, Biała Podlaska 2000.

⁷⁵ Z. Cichosz, *Obwód Armii Krajowej Łuków „Łoś”, „Wielkie Łuki”, „Maciek” 1939–1945*, Łuków 2005.

⁷⁶ J. Józwiakowski, *Armia Krajowa na Zamojszczyźnie*, t. 1–2, Lublin 2001.

⁷⁷ J. Grygiel, *Związek Walki Zbrojnej Armia Krajowa w Obwodzie Zamojskim 1939–1944. Szkice, wspomnienia, dokumenty*, red. Z. Mańkowski, Warszawa 1985.

⁷⁸ I. Caban, *Na dwa fronty. Obwód AK Tomaszów Lubelski w walce z Niemcami i ukraińskimi nacjonalistami*, Lublin 1999; *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tomaszów Lubelski. Relacje, wspomnienia, opracowania, dokumenty*, red. I. Caban, Lublin 1997; I. Caban, *Oddziały partyzanckie i samoobrony Obwodu AK Tomaszów Lubelski*, Warszawa 2000.

⁷⁹ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 12 powiatów (obwodów). W 1944 r. miało być 6 inspektoratów i 13 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 99): Inspektorat I – obwody: Radom, Koziernice, Iłża; Inspektorat II – obwody: Opatów, Sandomierz; Inspektorat III – obwody: Pińczów, Stopnica; Inspektorat IV – obwody: Kielce, Końskie; Inspektorat V – obwody: Jędrzejów, Włoszczowa; Inspektorat VI – obwody: Radomsko, Częstochowa.

⁸⁰ J. Pawlak, *Organizacja i działalność obwodu koziernickiego AK w latach 1939–1944*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945” 1966, t. 10, s. 153–190.

⁸¹ B. Kacperski, J. Z. Wroniszewski, *Końskie i powiat konecki 1939–1945*, Końskie 2005–2007.

prawy", „Neptun", „Bazalt", „121")⁸² – obwody: Sandomierz („Ziarno", „Wyżyny", „Eukaliptus", „Henryk"), Opatów („Strumień", „Fiołek", „Grzegorz")⁸³; Inspektorat Kielce („Górki", „Saturn", „Diament", „131") – obwody: Kielce („Stal", „Wykopy", „Lipiec", „Geranium", „Florian", „Gieorginia"), Busko („Minerały", „Letnisko", „Hiacynt", „Edmund", „133"), Jędrzejów („Błota", „Torfowiska", „Łata", „Wrzesień", „Irys", „Daniel", „Jęczmień", „Proso", „134")⁸⁴; Inspektorat Częstochowa („Fabryka", „Uranus", „Granit", „141") – obwody: Częstochowa („Wał", „Tkalnia", „Lilia", „Listopad", „Bartosz"), Radomsko („Heblarnia", „Rzeki", „Macierzanka", „Andrzej", „Miasto", „Kuznia", „Raszyn", „Kowadło", „Ogród")⁸⁵, Włoszczowa („Piec", „Hetman", „Wapno", „Kaktus" [„Krakus"], „Cyprian")⁸⁶.

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
5	12	1	3	–	2
100%	100%	20%	25%	0%	16,67%

Okręg Łódź („Hale", „Kreton", „Barka", „Arka", „Łania", „Mazury", „Motor", „AZ") w 1943 r. miał zorganizowanych 6 inspektoratów i 18 obwodów⁸⁷: Inspektorat Kalisz-Koło („Mocny", „Krzemień", „Sito-wie", „Krochmal", „Korbówód", „Korowód", „122", „Plebania", „116", „41", „AYA", „AAZ", „Zakrystia") – obwody: Kalisz („Wyspa", „Torfo-wisko", „AT")⁸⁸, Konin („Grzywa", „Stajnia", „Leczywoda", „125", „118",

⁸² P. Matusak, *Ruch oporu na ziemi opatowsko-sandomierskiej w latach 1939–1945*, Warszawa 1976.

⁸³ A. Sułowski, *U podnóża Gór Świętokrzyskich. Z dziejów obwodu Opatów ZWZ-AK 1939–1945*, Warszawa 1987.

⁸⁴ A. Sokół, *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Jędrzejowskim w latach 1940–1945*, „Studia Historyczne” 1983, z. 4, s. 663–684; A. Ropelewski, *W jędrzejowskim Obwodzie AK*, Warszawa 1986.

⁸⁵ Od 1 I 1942 r. Obwód Radomsko został przekazany do Okręgu Radomsko-Kieleckiego ZWZ/AK.

⁸⁶ W. Kościółek, *Armia Krajowa w rejonie Włoszczowy*, [w:] *Z dziejów Włoszczowy i regionu włoszczowskiego. Materiały sesji naukowej z 15–16 grudnia 1989 r.*, red. A. Massalski, B. Szabat, Kielce 1991; M. Tarchalski, *Włoszczowski Obwód Armii Krajowej*, Poznań 1994.

⁸⁷ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 11 powiatów (obwodów). W 1944 r. miało być 5 inspektoratów i 14 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 99): Inspektorat I – obwody: Opoczno, Rawa Mazowiecka, Brzeziny, Piotrków; Inspektorat II – obwody: Łask, Sieradz, Wieluń; Inspektorat III – obwody: Łódź, Łęczyca; Inspektorat IV – obwody: Kutno, Gostynin; Inspektorat V – obwody: Turek, Koło, Konin.

⁸⁸ *Armia Krajowa: zarys historii wojennej Kalisz 1914–1945*, oprac. J. Piotrowski, Kalisz 2004 (stron 243).

„Dzwon”, „43”, „AL”), Koło („Okraglak”, „123”, „117”, „Organy”, „42”), Turek („Derwisz”, „Turnia”, „Ognik”, „110”, „Rzeźba”); Inspektorat Piotrków Trybunalski („Robert”, „Feliks”, „Poręba”, „Palarnia”, „Las”, „112”, „Orkiestra”, „45”, „ABE”, „Korba”)⁸⁹ – obwody: Brzeziny-Koluszki („Łozina”, „Węzeł”, „AP”)⁹⁰, Piotrków Trybunalski („Gromada”, „Antoni”, „Pierwiosnek”, „Piec”, „Polana”, „Skrzypce”, „AB”, „Klasztor”), Tomaszów Mazowiecki („Wrzeciono”, „Józef”, „Petunia”, „Szamoto”, „Górka”, „Basy”, „AC”, „Fabryka”), Rawa Mazowiecka („Rybitwa”, „35”, „556”, „Pokrzywa”, „Drzazga”, „115”, „122”, „Zagajnik”, „48”, „Puzon”, „AD”, „Dwór”), Opoczno („Granit”, „Opole”, „Brody”, „Porzeczką”, „Polano”, „111”, „Szkółka”, „123”, „Flet”, „Port”, „Opera”, „49”, „AE”, „Staw”); Inspektorat Łódź – obwody: Pabianice („Zamek”)⁹¹, Łęczyca („Ogrody”)⁹²; Inspektorat Kutno („Ogród”, „Młyny”, „Komin”, „106”, „Księgarnia”, „112”, „37”, „AUX”, „ANX”) – obwody: Kutno („Rybitwa”, „Zgłiszczka”, „108”, „Powieść”, „113”, „38”, „AU”), Łęczyca („Nowela”, „Popiół”, „110”, „114”, „39”, „AW”), Gostynin („Gąski”, „Gaśnica”, „120”, „115”, „Poezja”, „40”, „AX”)⁹³; Inspektorat Łódź („Fala”, „101”, „Farbiarnia”, „27”, „ALP”, „Kanwa”) – obwody: Łódź-miasto („Potop”, „Falochron”, „102”, „Kolor”, „28”, „AŁ”, „Czołno”), Łódź-powiat („Powódź”, „104”, „103”, „Kotłownia”, „29”, „ŁM” „Przędza”), Ruda Pabianicka, Pabianice („Zalew”, „Pług”, „Zamach”, „Katusz”, „27”, „Para”, „104”, „AW”, „Osuwa”), Brzeziny-Koluszki („Cieśnina”, „Poprawka”, „32”, „Węzeł”); Inspektorat Sieradz („Bogdan”, „Wulkan”, „16”, „Krater”, „107”, „Muzeum”, „33”, „Step”, „Art”) – obwody: Sieradz („Brona”, „Barman”, „Skała”, „118”, „Ścieżka”, „108”, „Fauna”, „34”, „AK”, „Trawa”)⁹⁴, Wieluń („Ruina”, „Wapień”, „119”, „Lawa”, „109”, „Flora”, „35”, „Trzcina”)⁹⁵, Łask

⁸⁹ E. Wawrzyniak, *Na rubieży Okręgu AK Łódź. Zarys dziejów Inspektoratu Rejonowego i Podokręgu AK Piotrków Trybunalski*, Warszawa 1988; M. Kopa, *Inspektorat Piotrkowski Armii Krajowej w dokumentach i komentarzach*, Łódź 2013. Podokręg Piotrków używał kryptonimów: „Sąd”, „Korba”.

⁹⁰ E. Breda-Głowacki, *Obwód Brzeziny-Koluszki SZP-ZWZ-AK*, [w:] *Okręg Łódzki AK...*, s. 79-106; G. Grabowski, *Organizacja i walka Związku Odwetu oraz Kedywu Obwodu Brzeziny-Koluszki ZWZ-AK*, [w:] idem, s. 109-124.

⁹¹ G. Grabowski, M. Pawłowski, *Obwód Pabianice ZWZ-AK*, [w:] *Okręg Łódzki AK...*, s. 127-143; R. Pseka, *Z dziejów Pabianic. Nieugięci – niepokonani. Armia Krajowa i Podziemie Niepodległościowe 1939-1945-1955*, Pabianice 2002.

⁹² S. Skowron, *ZWZ-AK w powiecie tęczycyckim (obwód „Ogrody)*, [w:] *Okręg Łódzki AK...*, s. 147-162.

⁹³ A. M. Wrzesińska, *Ruch oporu ZWZ-AK w Obwodzie Gąbin*, Sierpc 2010. Obwód Gąbin używał kryptonimu „Feliksów”.

⁹⁴ K. Badziak, *Działalność Związku Walki Zbrojnej i Armii Krajowej obwodu sieradzkiego 1939-1945*, „Rocznik Łódzki” 1985, t. 33, s. 273-293.

⁹⁵ W. Jaskulski, *O działalności niepodległościowej na Ziemi Wieluńskiej 1939-1953*, Sieradz 1995.

(„Pług”, „Zatoka”, „105”, „Cerownia”, „31”, „AO”, „Len”), Kalisz („Kamień”, „121”, „Ogień”, „111”, „Rzeźba”, „Torfowisko”).

Stan rozpoznania i opisania

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
6	18	1	4	1	3
100%	100%	16,67%	22,22%	16,67%	16,67%

B.3.2. Obszar Białostocki [nr 2] („Prawdziwki”, „Księżyc”, „Czapla”, „274”, „Sukno”)

Okręg Białystok („Sukno”, „Bekas”, „Pełnia”, „Księżyc”, „Sarna”, „Moskwa”, „Lin”?, „Maślaki”, „254”, „280”) w 1943 r. miał zorganizowanych 6 inspektoratów i 14 obwodów⁹⁶: Inspektorat nr I Mazowiecki – obwody: Zambrów („Jacek”, „Żubr”, „Łoś”, „9”, „1”), Ostrołęka („XI”, „Sęp”, „Jeleń”, „14”, „2”)⁹⁷; Inspektorat nr II Podlaski („281”) – obwody: Wysokie Mazowieckie („Bosy”, „Dąb”, „Lew”, „2”, „5”, „282”), Bielski Podlaski („Kusy”, „Puszcz”, „Tygrys”, „3”, „6”, „283”); Inspektorat nr III Łomżyński – obwody: Łomża („Franciszek”, „Poligon”, „Słoń”, „1”, „3”, „288”, „Siano”?), Grajewo („Stanisław”, „Kurpie”, „Dzik”, „5”, „4”, „289”)⁹⁸; Inspektorat nr IV Suwalski⁹⁹ – obwody: Augustów („Józef”, „Kanał”, „Niedźwiedź”, „6”, „7”, „291”, „Olchy”?), Suwałki („Profesor”, „Jeziora”, „Lampart”, „13”, „8”, „292”); Inspektorat nr V Białostocki – obwody: Białystok-miasto („Witek”, „Pogoń”, „Bóbr”, „10”, „9”, „294”, „Żyto”?), Białystok-powiat („Oskar”, „Sokół”, „Lis”, „4”, „11”, „296”), Sokółka („Tytus”, „Orzeł”, „Żbik”, „7”, „10”, „295”, „Pszemica”?); Inspek-

⁹⁶ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 9 powiatów (obwodów). W 1944 r. miało być także 6 inspektoratów i 14 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 100): Inspektorat I – obwody: Siemiatycze („1”), „Białowieża” („14”); Inspektorat II – obwody: Łomża („3”), „Wysokie Mazowieckie” („4”), Grajewo („8”); Inspektorat III – obwody: Grodno-miasto („10”), Grodno-powiat („11”), Augustów („12”); Inspektorat IV – obwody: Białystok-miasto („5”), Białystok-powiat („6”), Wołkowysk („7”), Sokółka („9”); Inspektorat V – obwód: Suwałki („13”); Inspektorat VI – obwód Ostrołęka („14”).

⁹⁷ 16 XI 1942 r. przekazany do Okręgu Białystok. H. Maćkowiak, J. Kijowski, *Polskie Państwo Podziemne i operacja „Burza” w Ostrołęckim Obwodzie AK oraz powiat ostrołęcki w pierwszych latach powojennych*, Ostrołęka 2005 (stron 195). Zob. *Powiat Ostrołęka. Materiały z sesji naukowej Powiat Ostrołęka w pierwszej dekadzie rządów komunistycznych zorganizowanej 23 października 2008 r. przez Oddział Instytutu Pamięci Narodowej w Warszawie i Prezydenta Ostrołęki*, Warszawa brw.

⁹⁸ J. Orzechowski, *Aby pamięć nie zginęła. Służba Zwycięstwu Polski, Związek Walki Zbrojnej, Armia Krajowa na terenie powiatu grajewskiego w latach okupacji 1939–1944*, Rajgród 1993.

⁹⁹ S. Buczyński, *Suwalszczyzna 1939–1944*, Warszawa 1991.

torat nr VI Grodzieński – obwody: Wołkowysk („Wilk”, „Szakal”, „8”, „12”, „298”, „Sosna”), Grodno Prawy Niemen („Korwin”, „Niemen”, „Bawół”, „12”, „13”, „299”, „Świerk”), Grodno Lewy Niemen („Swiślocz”, „Kozica”, „11”, „14”, „300”, „Jałowiec”, „Jałowce”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
6	14	-	-	1	2
100%	100%	0%	0%	16,67%	14,28%

Okręg Polesie („Forteca”, „Rydze”, „Żuraw”, „Kwadra”, „Twierdza”, „Kurki”) w 1943 r. miał zorganizowane 4 inspektoraty i 10 obwodów¹⁰⁰: Inspektorat Zachodni („311/2”) – obwody: Brześć-miasto („Brzoza-Woda”, „Barbara”, „312/3”), Brześć-powiat („Brzoza-Las”, „Brzoza”, „313/4”), Wysokie Litewskie („Wierzba”, „324/14”); Inspektorat Środkowy („314/5”) – obwody: Kobryń („Koło”, „Kasztan”, „315/6”), Drohiczyń Poleski („Drabina”, „Dąb”, „318/7”); Inspektorat Wschodni („317/8”) – obwody: Pińsk („Kotwica”, „Piła”, „Pinia”, „319/9”), Łuniniec („Łyko”, „Łoza”, „320/10”), Stolin („Sosna”, „321/11”); Inspektorat Północny („322/12”) – obwody: Prużana („Pralnia”, „Proso”, „323/13”)¹⁰¹, Kossów Poleski („Kosa”, „Kalina”, „316/15”); Samodzielny obwód Kamień Kossyński („Klon”, „325”)¹⁰².

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
4	10	-	-	-	1
100%	100%	0%	0%	0%	10%

¹⁰⁰ 1 IX 1940 r. były zorganizowane 2 powiaty (obwody). W 1944 r. miał być taki sam stan inspektoratów i obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 100): Inspektorat I – obwody: Stoki („1”), Łuniniec („2”); Inspektorat II – obwody: Pińsk („3”), Drohiczyń („5”); Inspektorat III – obwody: Iwacewicz („4”), Bereza Kartuska („6”); Inspektorat IV – obwody: Kobryń („7”), Wysokie Litewskie („8”), Brześć n/Bugiem („9”).

¹⁰¹ J. Zienkiewicz, *Związek Walki Zbrojnej i Armia Krajowa w Prużanie (Okręg Poleski) 1941–1944*, wyd. 2, Poznań 2006 (stron 57).

¹⁰² Od 15 VI 1943 r. przekazany do Okręgu Wołyń.

Okręg Nowogródek („Kruki”, „Cyranka”, „Las”, „L”, „Rydze”, „Nów”, „Grzyb”, „245”) w 1943 r. miał zorganizowane 4 inspektoraty i 7 obwodów¹⁰³: Inspektorat Północ („331”) – obwody: Szczuczyn („Łąka”, „332”), Lida („Bór”, „333”), Wołożyn („Brzoza”); Inspektorat Północ (Środkowy) („Świtez”, „334”) – obwody: Nowogródek („Stawy”, „335”), Stołpce („Stup”, „336”); Inspektorat Południe („C”, „337”) – obwody: Baranowicze („Puszcza”, „339”), Słonim („Piaski”, „338”), Nieśwież („Strażnica”, „340”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
4	7	-	-	-	-
100%	100%	0%	0%	0%	0%

Okręg Wilno („256”, „Miód”, „240”, „Wiano”, „Jagody”) w 1943 r. miał zorganizowane 4 inspektoraty i 10 obwodów¹⁰⁴: Inspektoraty: Święciany („B”, „245”), Wilno-Troki, Mołodeczno, Postawy. Inspektorat Wilno-miasto („Dwór”, „A”, „241”) – obwody: Wilno-miasto („Dwór”, „242”), Troki-Wilno („Topola”, „Turkawka”, „244”); Inspektorat „F” („239”, „251”, „Koi”) ¹⁰⁵ – obwody: Mołodeczno („Modrzew”, „Mleko”, „252”), Oszmiana („Olcha”, „Oset” [„Ocet”, „253”), Wilejka („Wierzba”, „Wino”, „254”), Wołożyn („Woda”, „255”); Inspektorat „B”, „C” („248”) – obwody: Święciany („Świerk”, „Szczupak”, „246”), Brasław („Brzoza II”, „Burak”, „247”), Postawy („Palma”, „Paw”, „249”), Dżisna („Dąb”, „Dzięcioł”, „250”).

Inspektorat Litwa Kowieńska (Podokręg Kowno) („Klon”, „Miód”, „E”, „235”, „256”) z obwodami: Kowno („Klon Czerwony”), Kiejdany („Kasztan”), Szawle („Sosna II”), Poniewież („Wiśnie”, „Pomarań-

¹⁰³ W 1944 r. miały być 3 inspektoraty i 7 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 100): Inspektorat I – obwody: Baranowicze („1”), Nieśwież („2”), Stołpce („3”); Inspektorat II – obwody: Nowogródek („5”), Słonim („6”); Inspektorat III – obwody: Lida („4”), Szczuczyn („7”).

¹⁰⁴ W 1944 r. miały być zorganizowane 4 inspektoraty i 17 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 101): Inspektorat I – obwody: Mołodeczno („1”), Oszmiana („2”), Wilejka („3”), Wołożyn („10”); Inspektorat II – obwody: Postawy („4”), Dżisna („5”), Brasław („6”); Inspektorat III – obwody: Święciany („7”), „Wilno-miasto („8”), Troki („9”); Inspektorat IV [Podokręg Litwa Kowieńska] – obwody: Olita, Kowno, Wilkomierz, Kiejdany, Szawle, Poniewież, Jeziorasy.

¹⁰⁵ W. Snatin, *Inspektorat „F” (Materiały do historii) Okręgu Wileńskiego Armii Krajowej*, Bydgoszcz 1997.

czarnia"), Jeziorasy („Jesion”), Wilkomierz („Jodła”, „Wiśnia”), Olita („Orzech”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
4	10	–	–	1	–
100%	100%	0%	0%	25%	0%

B.3.3. Obszar Lwowski [nr 3] („Leszek”, „Fidelis”, „Wino”, „Orzech”, „Magistrat”, „Halicz”, „Wazon”, „Kula”, „Politechnika”, „Dniestr”, „Zoo”, „Słońce”, „I”, „Chmura”, „Lux”, „Bridge”, „Orzyc”, „X”, „Lutnia”, „Koło”, „Apteka”, „Morze”, „Winnica”, „Skała” [„Skały”, „Opera”])

Okręg Lwów („Rodzynki”, „Oskar”, „Dukat”, „Lord”, „Kostur”, „Uniwersytet”, „Opal”, „Rok”, „40”, „Kraj”, „Promień”, „Trefl” [„Trefl”, „25”, „Ziemia”, „Pierwiastek”, „Bieszczady”, „Y”, „Lira”, „Prypeć”, „Kwiaty”, „Kamfora”, „Basen”, „Montownia”, „Grad”, „Glina”, „Garaż”, „Komedia”, „Zbrojownia”, „Uniwersytet”, „Ziemia”) w 1943 r. miał zorganizowanych 6 inspektoratów i 23 obwody¹⁰⁶: Inspektorat Lwów-miasto („Fabryka”, „Arka”, „Antena”, „Młyn”, „Azot”, „Kobalt”, „Wisła”, „Czarny”, „Pole”, „Jabłoń”, „Owady”)¹⁰⁷ – obwody: Śródmieście („Światło”, „Stokrotka”, „Hreczka”, „Żuk”, „Szampan”, „Kryza”), Północ („Zapłon”, „Zima”, „Śnieżyczka”, „Owies”, „Komar”, „Rum”, „Zapłon”, „Pazur”), Wschód („Azot 5”, „Bieg”, „Wiosna”, „Fiołek”, „Proso”, „Chrabąszcz”, „Wino”, „Bieg”, „Bezpiecznik”), Południe („Magneto”, „Lato”, „Słonecznik”, „Żyto”, „Motyl”, „Koniak”, „Rygiel”), Zachód („Gaz”, „Jesień”, „Nasturcja”, „Jęczmień”, „Pszczoła”, „Likier”, „Łuska”), Lwów-powiat; Inspektorat Północny („Nadbuże”, „Panorama”, „Rezeda”, „9”, „Jaspis”, „Narew”, „Biały”, „Tlen”, „Grusza”, „Kawa”, „Kardan”) – obwody: Kamionka Strumiłłowa („11”, „Celestyna”), Radziechów („66”, „Wiesława”), Sokal („10”, „Bronisława”); Inspektorat Południowy („Topaz”, „San”, „Zielony”, „Selen”, „Śliwa”, „Mleko”, „Rama”, „Suwak”, „Skarbiec”, „Korona”)¹⁰⁸ – obwody: Bóbrka („19”, „Zamek”), Siemianów-

¹⁰⁶ W 1944 r. miały być zorganizowane 4 inspektoraty i 12 obwodów, z następującym prawdopodobnym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 101): Inspektorat I – obwody: Bóbrka („1”), Lwów („2”), Żółkiew („3”), Sokal („12”); Inspektorat II – obwody: Rawa Ruska („4”), Gródek Jagielloński („5”); Inspektorat III – obwody: Lubaczów („6”), Jaworów („7”), Mościska („8”); Inspektorat IV – obwody: Sambor („9”), Turka („10”), Drohobycz („11”).

¹⁰⁷ J. Węgiński, *W lwowskiej Armii Krajowej*, Warszawa 1989.

¹⁰⁸ Idem, *Armia Krajowa na południowych i wschodnich przedpolach Lwowa*, Kraków 1994.

ka („18”, „Dwór”), Przemyślany („16”, „Czerwony”, „Folwark”), Mikołajów, Stare Sioło; Inspektorat Zachodni („Lasy”, „Brokat”, „Lapis”, „Pilica”, „Żółty”, „Neon”, „Wiśnia”, „Kakao”, „Resor”, „Podwiązka”, „24”, „Sonata”) ¹⁰⁹ – obwody: Gródek Jagielloński („25”, „Ryby”, „Wierchy”), Mościska („26”, „Osty”), Jaworów („27”, „Mokre”), Rudki-Komarno („28”, „Rata”); Inspektorat Południowo-Zachodni („Faktoria”, „Rafineria”, „Ława”, „Szafir”, „Dunajec”, „Niebieski”, „Brom”, „Kasztan”, „Herbata”, „Tłok”, „Nasada”, „Dniestr”, „29”) ¹¹⁰ – obwody: Drohobycz („30”, „Nafciarnia”, „Deer”, „Bystrzyca”), Stryj-Skole („32”, „Garnki”, „Este”), Sambor („31”, „Pasieki”, „Esa”, „Łomnica”), Borysław („Beo”, „Świca”); Inspektorat Północno-Zachodni („21”, „Szkoła”, „Chryzolit”, „Brda”, „Argon”, „Lipa”, „Woda”, „Sprzęgło”, „Sprężyna”) ¹¹¹ – obwody: Rawa Ruska („Komin”, „Roma”, „22”), Żółkiew („Zamek”, „12”, „Żanetka”), Lubaczów („Lusia”, „23”, „Skrajny”, „Patria”?) ¹¹²; Inspektorat Wschodni („Buki”, „Róża”, „Bursztyn”) – obwody: Krasne, Brody („Tartak”, „Smolarnia”), Przemyślany („Polana”); Obwód Turka („33”, „Kalif”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
6	23	–	1	5	1
100%	100%	0%	4,35%	83,33%	4,35%

Okręg Stanisławów („Kawon”, „Karaś”, „Senta”, „Sygnet”, „Medycyna”, „Światło”, „Struna”, „Olej”, „80”, „Karo”, „50”, „Gorgany”, „Z”, „Strypa”, „Spirytus”, „Wyspa”, „Piasek”, „Dramat”) ¹¹³ w 1943 r. miał zorganizowane 3 inspektoraty i 10 obwodów ¹¹⁴: Inspektorat Stanisławów („0”, „53”, „Słonina”, „Las”, „Aluminium”, „Afryka”) – obwody: Stanisławów („Europa”, „54”, „Tłok”, „Sosna”, „Abisynia”, „Sudan”,

¹⁰⁹ Idem, *Armia Krajowa na zachód od Lwowa*, Kraków 1993.

¹¹⁰ Idem, *Armia Krajowa w Zagłębiu Naftowym i na Samborszczyźnie*, Kraków 1993.

¹¹¹ Idem, *Armia Krajowa. Oddziały leśne 19 pułku piechoty*, Kraków 1993.

¹¹² S. F. Gajerski, *W sprawie lubaczowskiego obwodu Armii Krajowej*, „Studia Historyczne” 1986, z. 3, s. 427–443; M. Argasiński, *Konspiracja w powiecie lubaczowskim w latach 1939–1947*, Zwierzyniec–Rzeszów 2010.

¹¹³ G. Mazur, *Armia Krajowa w okręgu stanisławowskim 1941–1944*, „Zeszyty Naukowe UJ. Prace z Nauk Politycznych” 1984, z. 21, s. 96–103; J. Węgiński, *Armia Krajowa w Okręgach Stanisławów i Tarnopol*, Kraków 1996.

¹¹⁴ W 1944 r. miały być zorganizowane 3 inspektoraty i 10 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 101): Inspektorat I – obwody: Kosów, Śniatyrń, Horodenka; Inspektorat II – obwody: Stanisławów, Nadwórna, Kałusz, Rohatyn; Inspektorat III – obwody: Dolina, Stryj, Żydaczów.

„Somalia”), Tłumacz („55”, „Tapczan”, „Świerk”, „Albania”, „Trypolis”, „Tunis”), Kałusz („56”, „Tartak”, „Jałowiec”, „Cyrenejka”, „Korea”), Dolina („57”, „Topór”, „Jodła”, „Cejlon”, „Dekan”); Inspektorat Chodorów („1”, „58”, „Rower”, „Fabryka”) – obwody: „Chodorów („59”, „Ratusz”, „Łęka” [„Łęk”]), Żydaczów („60”, „Rodak”, „Siodło”, „Cypr”, „Zakaukazie”), Rohatyn („61”, „Rakieta”, „Róg”, „Argentyna”, „Rodezja”); Inspektorat Kołomyja („2”, „62”, „Kot”, „Kał”, „Bizmut”, „Australia”) – obwody: Kołomyja-Kosów („63”, „Mewa”, „Belgia”, „Kaledonia”, „Armenia”, „Antygonia”), Horodenka („64”, „Sęp”, „Boliwia”, „Hebrydy”, „Arabia”), Nadwórna („65”, „Kukułka”, „Brazylia”, „Nowa Zelandia”, „Albania”). Na jesieni 1943 r. utworzono nowy Inspektorat Stryj („58”, „Garnki”, „Cyna”, „Azja”) – z obwodami: Stryj („32”, „Celebes”, „Sjam”), Żydaczów („Zakaukazja”), Dolina („Dekan”), Kałusz („Korea”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
3	10	-	-	-	-
100%	100%	0%	0%	0%	0%

Okręg Tarnopol („Korale”, „Komar”, „Teodor”, „Topaz”, „Weterynaria”, „Tarcza”, „300”, „120”, „Talizman”, „Kier”, „75”, „Czarnohora”, „N”, „Ton”, „Tylża”, „Terpentyna”, „Proso”, „Sztuka”, „Port”, „Torf”)¹¹⁵ w 1943 r. miał zorganizowane 4 inspektoraty i 15 obwodów¹¹⁶: Inspektorat Tarnopol („Pasieki”, „Olszyna”, „35”, „Sokół”) – obwody: Tarnopol („Polniaszek”, „36”, „Jastrząb”), Zbaraż („Grażyna”, „37”, „Kruk”), Skałat („Jagmin”, „38”, „Krogulec”), Trembowla („Zofia”, „39”, „Sęp”); Inspektorat Złoczów („Bryki”, „Wład”, „40”, „Wilga”, „Karo”) – obwody: Złoczów, Zborów („Skrzetuski”, „42”, „Żuraw”), Brody („14”, „Smolarnia”, „Tartak”), Krasne („15”, „Browar”); Inspektorat Brzeżany („Rydze”, „Kustroń”, „43”, „Raróg”, „Maraton”) – obwody: Brzeżany („Wenda”, „Dąbrowski”, „Chodkiewicz”, „44”, „Kobuz”, „Albatros”), Podhajce („Sobieski”, „45”, „Pustułka”, „Pelikan”), Buczacz („Zagłoba”, „46”); Inspektorat Czortków („Winogrady”, „Skotnicki”, „47”, „Brylant”, „Krzemień”) – obwody: Czortków („Róża”, „48”, „Opal”), Kopyczyńce

¹¹⁵ J. Węgierski, *Armia Krajowa w Okręgach Stanisławów i Tarnopol*, Kraków 1996.

¹¹⁶ Podobnie przedstawiał się stan organizacji w 1944 r., z podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 102): Inspektorat I – obwody: Borszczów, Zaleszczyki, Czortków, Kopyczyńce; Inspektorat II – obwody: Buczacz, Podhajce, Trembowla, Skałat; Inspektorat III – obwody: Brzeżany, Tarnopol, Zbaraż, Zborów; Inspektorat IV – obwody: Przemyślany, Złoczów-Brody, Kamionka Strumiłowa-Radziechów.

(„Jagienka”, „49”, „Kobalt”), Borszczów („Basia”, „50”, „Bazalt”), Buczacz („46”, „Granit”), Zaleszczyki („Helena”, „51”, „Porfir”).

Stan rozpoznania i opisania

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
4	15	–	–	–	–
100%	100%	0%	0%	0%	0%

Okręg Wołyń („Bazalt”, „Hreczka”, „Konopie”, „Reduta”, „Proso”, „Pożoga”) w 1943 r. miał zorganizowanych 5 inspektoratów i 12 obwodów¹¹⁷: Inspektorat Kowel („Kowal”?, „Kuźnia”, „Gromada”, „1”) – obwody: Kowel („Tur”?, „Kraków”, „Klin”, „2”), Luboml („Ług”?, „Lublin”, „Kowadło”, „3”), Kamień Koszyrski („Park”?, „Koło”, „4”); Inspektorat Łuck („Pole”, „Łuna”, „Osnowa”) – obwody: Łuck („Pszenica”?, „Łowicz”, „Łan”, „6”), Włodzimierz Wołyński („Warszawa”, „Ława”, „8”), Horochów („Groch”?, „Grochów”, „Łom”, „7”), Kiwerce („Łąka”, „8c”); Inspektorat Równe („Browar”, „9”) – obwody: Równe („Piwo”?, „Radom”, „Błysk”, „10”), Zdołbunów („Węzeł”?, „Zamość”, „Brzeg”, „12”), Kostopol („Kamień”?, „Konstancin”, „Bór”, „11”); Inspektorat Dubno („Rzeka”?, „Dąbrowa”, „15”) – obwody: Dubno („Mosty”?, „Dęblin”, „Dźwig”, „16”), Krzemieniec („Góry”?, „Kamień”, „Dzwon”, „17”); samodzielny obwód Sarny („Koza” [„Kozak”]?, „Stanisławów”, „Staw”, „S”).

Stan rozpoznania i opisania

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
5	12	–	–	–	–
100%	100%	0%	0%	0%	0%

¹¹⁷ W 1944 r. miały być zorganizowane 4 inspektoraty i 10 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 102): Inspektorat I – obwody: Kamień Koszyrski, Luboml, Kowel, Włodzimierz Wołyński; Inspektorat II – obwody: Horochów, Łuck; Inspektorat III – obwody: Równe, Kostopol [Zdołbunów]; Inspektorat IV – obwody: Dubno, Krzemieniec.

B.3.4. Obszar Krakowski [nr 4] („Las”, „Wstęga”)

Okręg Kraków („Mazur”, „Kasza”, „Muzeum”, „Kania”, „Kamień”, „Gobelin”, „Okopy”, „Grzbiet”, „VII/0014”, „Godło”?, „200”) w 1943 r. miał zorganizowanych 8 inspektoratów i 29 obwodów¹¹⁸:

Podokręg Kraków – Inspektorat Kraków („Kobałt”¹¹⁹, „Krokodyl”, „Konrad”, „Kwiecień”, „Kareta”, „A”, „0/07”, „IV”, „201”) – obwody: Kraków-miasto („Konwalia”, „Kuropatwa”, „Kamień”, „I/07”, „202”), Kraków-powiat („Krokus”, „Synogarlica”, „Kosa”, „Woda”, „II/07”), Bochnia („Bez”, „Kruk”, „Bór”, „Wieloryb”, „III/07”, „208”), Myślenice („Mimoza”, „Wrona”, „Murawa”, „IV/07”, „207”), Kalwaria („Dęby”, „V/07”, „206”), Krzeszowice („Gęstwinów”, „Miasteczko”, „VI/07”, „204”)¹²⁰; Inspektorat Rejonowy Miechów („Miedź”, „Miś”, „Michał”, „Maria”, „Maj”, „Moneta”, „B”, „0/08”, „211”, „V”)¹²¹ – obwody: Miechów („Magnolia”, „Mech”, „Magdalena”, „I/08”, „I/100”, „212”), Olkusz („Oset”, „Olga”, „II/08”, „II/100”), Pińczów („Pokrzywa”, „Perz”, „Pelagia”, „III/08”, „III/100”); Inspektorat Rejonowy Tarnów („Tlen”, „Traktor”, „Tama”, „Czerwiec”, „C”, „0/09”, „231”, „VI”)¹²² – obwody: Tarnów („Tarnina”, „Tandeta”, „Tartak”, „Ca”, „I/09”, „2/VI”, „232”), Brzesko („Bławatek”, „Buty”, „Batuta”, „Cb”, „II/09”, „4/VI”, „233”), Dąbrowa Tarnowska („Dalia”, „Drewniaki”, „Drukarnia”, „Cc”, „III/09”, „6/VI”); Inspektorat Rejonowy Nowy Sącz („Sarna”, „Strumień”, „Niwa”, „Srebro”, „Lipiec”, „D”, „0/10”, „221”, „VII”)¹²³ – obwody: Nowy Sącz („Storczyk”, „Sroka”, „Skrzynia”, „Świtowa”, „Oset”, „Chwast”, „79”, „222”), Gorlice („Goździk”, „Gawron”, „Garnek”, „Gni-

¹¹⁸ 1 IX 1940 r. były zorganizowane 32 powiaty (obwody). W 1944 r. miał być stan zorganizowania taki sam, z podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 103): Inspektorat I – obwody: Lesko, Dobromil, Sanok; Inspektorat II – obwody: Przemyśl, Brzozów, Krosno; Inspektorat III – obwody: Rzeszów, Jarosław, Przeworsk; Inspektorat IV – obwody: Kolbuszowa, Nisko, Tarnobrzeg; Inspektorat V – Obwody: Jasło, Gorlice, Nowy Sącz; Inspektorat VI – obwody: Kopczyce, Mielec, Dąbrowa Tarnowska, Tarnów, Brzesko; Inspektorat VII – obwody: Limanowa, Bochnia, Myślenice, Kraków-powiat, Kraków-miasto, Nowy Targ; Inspektorat VIII – obwody: Miechów, Olkusz, Busko.

¹¹⁹ BUW, Rps-2146, Wykaz kryptonimów z 1 IV 1942 r.

¹²⁰ *Armia Krajowa i Szare Szeregi Obwodu Krzeszowice*, red. T. Gaweł, T. Świecimski, Kraków 2004.

¹²¹ B. M. Nieczuja-Ostrowski, *Inspektorat AK „Maria” w walce. Z dziejów Inspektoratu Rejonowego „Miś”, „Michał”, „Maria” ZWZ-AK ziemi miechowskiej, olkuskiej i pińczowskiej*, t. I: *Kryptonim „Miś” (1939–1942)*, Warszawa 1995; idem, *Rzeczpospolita partyzancka. Inspektorat „Maria” w walce*, Warszawa 1991.

¹²² A. Pietrzykowska, *Region tarnowski w okresie okupacji hitlerowskiej: polityka okupanta i ruch oporu*, Warszawa 1984.

¹²³ G. Mazur, W. Rojek, M. Zgórniak, *Wojna i okupacja na Podkarpaciu i Podhalu na obszarze inspektoratu ZWZ-AK Nowy Sącz 1939–1945*, Kraków 1998.

ła Lipa", „Gnida", „Kłos", „81", „228")¹²⁴, Limanowa („Lilia", „Lelek", „Lampa", „Leśna", „Perz", „Kąkol", „Świsłocz", „85", „226"), Nowy Targ („Tulipan", „Tort", „Torba", „Tyśmienica", „Paproć", „83", „225")¹²⁵.

Podokręg Rzeszów („Woda", „Ogniwo", „Zimorodek", „Rezeda", „VIII/0014", „Muzeum"?, „m", „II", „0014", D/0014", „X", „Woda"?, „240")¹²⁶ – Inspektorat Rejonowy Rzeszów („Róża", „Restauracja", „Rtęć", „Rzemiosło", „Dir", „Sierpień", „100", „108", „E", „0/11", „241")¹²⁷ – obwody: Rzeszów („Róża", „Rozbratel", „I/011")¹²⁸, Dębica („Dziewanna", „Dziekania", „Deser", „E/B", „D", „II/011", „B/II", „124", „60", „243")¹²⁹, Kolbuszowa („Kefir", „III/011"); Inspektorat Rejonowy Mielec (Tarnobrzeg) („Mangan", „Nowela", „Wrzesień", „F", „0/12", „251") – obwody: Mielec („Mak", „Mleko", „Pa", „Fa", „252")¹³⁰, Tarnobrzeg („Tytoń", „Twaróg", „Pb", „Fb")¹³¹, Nisko („Narcyż", „Naleśnik", „Niwa", „Natan", „Pc", „Fc"), Kolbuszowa („Kaczeniec", „Kompot", „Pd", „Fd"); Inspektorat Rejonowy Przemyśl („Platyna", „Płotka", „Paweł", „Październik", „Z", „R", „G", „0/13", „261") – obwody: Przemyśl („Paproć", „Polana", „Piskorz", „Przesmyk", „Ra", „U 22", „I/013", „X/31")¹³², Jarosław („Jaśmin", „Jesiotr", „Jawor", „Jaskier", „Rb", „W24", „II/013", „X/33")¹³³,

¹²⁴ S. Groblewska, *Gorlice. Konspiracyjny Obwód ZWZ-AK, 1 PSP AK, „Studia Historyczne” 1972, z. 1, s. 99-113.*

¹²⁵ A. Marczyński, *Organizacja Obwodu ZWZ-AK Nowy Targ w latach 1939-1943, „Studia Historyczne” 1968, z. 4, s. 559-583; idem, Organizacja Obwodu Armii Krajowej Nowy Targ w okresie od jesieni 1943 do września 1944 r., „Studia Historyczne” 1976, z. 2, s. 241-277; idem, Organizacja obwodu Armii Krajowej Nowy Targ w okresie od września 1944 do stycznia 1945, „Studia Historyczne” 1979, z. 4, s. 607-623.*

¹²⁶ G. Ostasz, *Podziemna armia. Podokręg AK Rzeszów*, Rzeszów 2010; G. Ostasz, A. Zagórski, *Podokręg AK Rzeszów. Plan zbrojnego ujawnienia w świetle dokumentów (sierpień-wrzesień 1944 roku)*, Rzeszów 1999.

¹²⁷ A. Zagórski, *Inspektorat Armii Krajowej Rzeszów*, Kraków 1973; *Akcja „Burza” w Inspektoracie AK Rzeszów*, oprac. G. Ostasz, A. Zagórski, Kraków 2003.

¹²⁸ G. Ostasz, *Obwód ZWZ-AK Rzeszów. Konspiracja wojskowa i „Burza”*, Rzeszów 1992; F. Sagan, *ZWZ-AK Obwód Rzeszów 1939-1945*, Rzeszów 2001; G. Ostasz, *Z dziejów „Rozbratla” – obwodu AK Rzeszów*, Rzeszów 2003.

¹²⁹ A. Stańko, *Gdzie Karpat progi... Armia Krajowa w powiecie dębickim*, wyd. 2, Warszawa 1990.

¹³⁰ G. Ostasz, *Sprawozdanie z akcji „Burza” w Obwodzie AK Mielec*, „Prace Historyczno-Archiwalne” 2005, t. 16.

¹³¹ J. Sokół, *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w Obwodzie Tarnobrzeg (kryptonim „Twaróg”)*, „Studia Historyczne” 1990, z. 2, s. 277-292; T. Zych, *Związek Walki Zbrojnej – Armia Krajowa w obwodzie tarnobrzeskim 1939-1945*, Tarnobrzeg 2004; *Archiwum Jawora. Dokumenty Obwodu Armii Krajowej Tarnobrzeg*, oprac. T. Zych, Tarnobrzeg 1994.

¹³² E. Czerny, *Działalność ZWZ-AK na terenie powiatu przemyskiego*, „WPH” 1984, nr 4, s. 126-166.

¹³³ S. Zwoliński, *Jarosławski Obwód Armii Krajowej w latach 1939-1945*, cz. 1, Jarosław 2007 (stron 199); cz. 2, Jarosław 2007 (stron 200); cz. 3, Jarosław 2008 (stron 223); cz. 4, Jarosław 2009 (stron 119).

Przeworsk („Piwonia”, „Łania”, „Pstrąg”, „Platan”, „Przedbór”, „Rc”, „W 26”, „III/013”, „X/35”)¹³⁴, Łańcut („Łubin”, „Łukasz”, „Łabędź”, „Łosoś”, „Łozina”, „Lucjan”, „Rd”, „Łowy”, „U 28”, „X/37”, „IV/013”), Dobromil („Drapała”, „Dorsz”); Inspektorat Rejonowy Jasło (Krosno) („Krzem”, „Jaśmin”, „Jemiola”, „Joachim”, „Listopad”, „S”, „H”, „0/14”, „XI”, „Nafta”, „271”)¹³⁵ – obwody: Krosno („Kamelia”, „Kawa”, „Korzeń”, „H/a”, „Sa”, „I/014”, „272”), Brzozów („Bratek”, „Borowik”, „Babka”, „H/b”, „Sb”, „II/014”)¹³⁶, Jasło („Jaskier”, „Jagoda”, „Jabłecznik”, „H/c”, „Sc”, „III/014”, „274”), Sanok („Sasanka”, „Suchar”, „Serowiec”, „San”, „H/d”, „Sd”, „IV/014”)¹³⁷.

Stan rozpoznania i opisania

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
8	29	3	3	1	8
100%	100%	37,50%	10,34%	12,50%	27,59%

Okręg Śląsk („Kuchnia”, „Komin”, „Filar”, „Węgiel”, „Serce”, „Chodnik”, „Karbid”, „Kilof?”, „Kuźnia”?, „500”) w 1943 r. miał zorganizowanych 5 inspektoratów i 24 obwody¹³⁸: Inspektorat Katowice („Kalina”, „Kawka”, „Huta”) – obwody: Katowice, Chorzów („Chomik”, „Hollandrzy”), Tarnowskie Góry („Topór”, „Wymijalnia”), Lubliniec („Lis”, „Wydmuchowisko”); Inspektorat Rybnik („Rokita”, „Raróg”, „Żyrafa”,

¹³⁴ T. Gąsiorowski, *Obwód Przeworsk SZP-ZWZ-AK w latach 1939–1944/45*, Kraków 2009.

¹³⁵ Ł. Grzywacz-Świtalski, *Inspektorat Armii Krajowej „Joachim” Krosno–Jasło–Brzozów–Sanok–Lesko 1939–1944*, „Najnowsze Dzieje Polski 1939–1945” 1968, t. 12, s. 111–141; idem, *Z walk na Podkarpaciu*, Warszawa 1971; M. Wieliczko, *Jasielskie w latach drugiej wojny światowej*, Warszawa 1974.

¹³⁶ T. Gierlach, *Armia Krajowa w brzozowskim*, Krosno 1997; P. Fornal, *Konspiracja ZWZ-AK na terenie powiatu Brzozów (1940–1945). Geneza, struktura, działalność i likwidacja*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2007, nr 26–27, s. 65–249; idem, *Konspiracja akowska i poakowska w powiecie brzozowskim (1939–1949). Geneza, struktura, działalność i likwidacja*, Rzeszów 2010.

¹³⁷ *Wspomnienia i relacje żołnierzy Sanockiego Obwodu Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939–1944*, oprac. A. Brygidyn, M. Brygidyn-Paszkiwicz, Sanok 2012.

¹³⁸ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 21 powiatów (obwodów). W 1944 r. miało być zorganizowanych 5 inspektoratów i 21 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 103): Inspektorat I – obwody: Bielsko („1”), Cieszyn („2”), Jabłonków („3”), Karwina („4”); Inspektorat II – obwody: Rybnik („5”), Pszczyna („6”), Koźle („7”), Racibórz („8”), Bogumin („22”); Inspektorat III – obwody: Żywiec („9”), Biała („10”), Wadowice („11”), Oświęcim („12”); Inspektorat IV – obwody: Katowice-powiat („14”), Katowice-miasto („15”), Tarnowskie Góry („17”); Inspektorat V – obwody: Chrzanów („13”), Będzin („18”), Sosnowiec („19”), Zawiercie („20”), Lubliniec („21”).

„Kościół”, „Plebania”)¹³⁹ – obwody: Rybnik („Ryś”, „Klasztor”), Pszczyzna („Pantera”, „Kanonია”, „Kanonია”), Racibórz-Koźle („Renifer”, „Kadzidło”), Wodzisław („Kaplica”); Inspektorat Cieszyn („Cis”, „Kanaerek”, „Wata”)¹⁴⁰ – obwody: Karwina („Kot”, „Węgiel”), Cieszyn („Ciele”, „Wahadło”)¹⁴¹, Zaolzie/Jabłonków („Wylew”); Inspektorat Bielsko-Biała („Jesion”, „Bekas”, „Bagno”, „531”)¹⁴² – obwody: Bielsk („Borsuk”, „Brzemię”), Żywiec („Żbik”, „Bojownica”, „534”)¹⁴³, Wadowice („Wół”, „Beczka”, „533”), Oświęcim („Ogar”, „Bielmo”, „522”); Inspektorat Sosnowiec („Sowa”, „Stanowisko”, „Sosna”, „501”)¹⁴⁴ – obwody: Będzin („Bizon”, „Szyb”), Chrzanów („Chart”, „Smar”, „507”), Olkusz („Owca”, „Srebro”), Zawiercie („Zajac”, „Walcownia”)¹⁴⁵, Sosnowiec („Soból”, „Sztolnia”); Inspektorat Opole („Osika”) – obwody: Opole, Bytom-Gliwice („Gazela”, „Bizon”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
5	24	1	1	2	2
100%	100%	20%	4,17%	40%	8,33%

B.3.5. Obszar Poznań [nr 5] – Obszar Zachodni („Las”, „Kantor”, „Znak”, „Klucz”, „Zamek”)

Okręg Poznań („Pyrki”, „Letnisko”, „Folwark”, „Parcela”, „Pałac”, „Poligon”, „Wagon”)¹⁴⁶ w 1943 r. miał zorganizowanych 8 inspektoratów i 26 obwodów¹⁴⁷: Inspektorat Poznań („Pałac”, „Stal”, „Pomnik”, „Pu-

¹³⁹ M. Brzost, *Rybnicki Inspektorat Armii Krajowej*, Katowice 1995; Z. „Archiwum Pawła Cierpiota „Makopola” 1941–1948. Wybór źródeł”, Warszawa–Katowice 2008.

¹⁴⁰ M. Heller, *Ruch oporu na Śląsku Cieszyńskim w latach 1939–1945*, Opole 1982.

¹⁴¹ Idem, *Konspiracja ZWZ-AK w powiecie cieszyńskim i bielskim 1939–1945*, Bielsko-Biała 2007 (stron 162).

¹⁴² Inspektorat rejonowy Bielsko („Brzoza”) – AIPN 1114/26, k. 854, Zał. 9b do M 118.

¹⁴³ *Zmagania wojenne na Żywiecczyźnie 1939–1945*, oprac. E. Smoczek, Żywiec 1999 (stron 167).

¹⁴⁴ *Inspektorat Armii Krajowej Sosnowiec*, oprac. R. Flaczyk, J. Gągorowski, red. J.A. Fręś, J. Kwiecień, Katowice 2001.

¹⁴⁵ J. Kantyka, *Na szlaku „Orlich Gniazd”: z dziejów ruchu oporu na ziemi zawierciańskiej*, wyd. 2, Katowice 1974.

¹⁴⁶ *Okręg Poznański Armii Krajowej w końcowej fazie okupacji (1943–1945)*, red. M. Woźniak, Poznań 1995.

¹⁴⁷ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 9 powiatów (obwodów). W 1944 r. miało być zorganizowanych 8 inspektoratów i 24 obwody, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 104): Inspektorat I – obwody: Kępno, Ostrów Wielkopolski, Kalisz; In-

stynia", „Komórka", „S-1", „24", „434", „415") – obwody¹⁴⁸: Poznań-płn. („Soda", „S-2"), Poznań-wsch. („Przemysł Prawy", „Smoła", „S-3"), Poznań-zach. („Przemysł Lewy", „Saletra", „S-4"), Poznań-powiat („Mąka"); Inspektorat Ostrów Wielkopolski („Biskupin", „Koks" [„Kokos"], „Źródło", „Orzeł", „Dąb", „Gwiazda", „Klatka", „205", „442", „391", „Okop", „Szamotuły") – obwody: Ostrów Wlkp.-miasto¹⁴⁹, Ostrów-powiat, Jarocin („Jastrząb", „Jelce"); Inspektorat Krotoszyn („Kwiaciarnia", „Konstelacja", „K-4", „Aluminium") – obwody: Gostyń („Gil", „Terpentyna"), Kalisz („Wyspa", „Krochmal"), Krotoszyn („K-4"), Rawicz („Tran"); Inspektorat Leszno („Orzechy II", „333", „Ptaszarnia", „Pole", „Tytan", „T-1")¹⁵⁰ – obwody: Kościan („Konopie", „Koliber", „Tymol"), Leszno („Len", „Lelek", „Tantal"); Inspektorat Środa Wielkopolska („Mleczarnia", „Grafit", „Szory")¹⁵¹ – obwody: Śrem („Gazolina"), Środa („Glin"); Inspektorat Zachód („Komórka", „Puszcza", „Szaniec")¹⁵² – obwody: Chodzież („Chodnik", „Benzyna")¹⁵³, Czarnków („Czerep", „Czułkowce")¹⁵⁴, Międzychód („Mięczaki", „Mina", „Azot"), Nowy Tomyśl („Nasyt", „Arsen"), Oborniki („Okno", „Boraks"), Szamotuły („Sznur", „Azbest"), Krzyż; Samodzielny Obwód „Reduta" – Kępno („Karbid", „Kania", „Łomnica"), Namysłów („Garłuch")¹⁵⁵, Syców („Giewont"), Oleśnica („Krywań"), Ostrzeszów („Howerla"); Samodzielny Obwód

spektorat II – obwody: Jarocin, Krotoszyn; Inspektorat III – obwody: Rawicz, Leszno, Gostyń; Inspektorat IV – obwody: Wolsztyn, Kościan, Śrem; Inspektorat V – obwody: Środa, Września, Poznań; Inspektorat VI – obwody: Nowy Tomyśl, Międzychód; Inspektorat VII – obwody: Szamotuły, Czarnków, Oborniki; Inspektorat VIII – obwody: Gniezno, Mogilno, Żnin, Węgrowiec, Chodzież.

¹⁴⁸ Obwód Poznań-miasto („Delta") – IPN BU 1114/26, k. 854, Zał. 9b do M 118.

¹⁴⁹ E. Jakubek, *Ostrowski Ośrodek Armii Krajowej*, Ostrów Wielkopolski 2005 (stron 329).

¹⁵⁰ W. Handke, *Kryptonim „Ptaszarnia": Inspektorat Rejonowy ZWZ-AK Leszno*, Leszno 2009.

¹⁵¹ L. Misiak, *Armia Krajowa: Inspektorat Rejonowy Środa/Koło*, Poznań 2014.

¹⁵² „Sierakowskie Zeszyty Historyczne", t. 9: *Działalność żołnierzy Armii Krajowej Inspektoratu „Zachód" (część zachodnia) w relacjach świadków i uczestników wydarzeń*, Sieraków 2012; „Sierakowskie Zeszyty Historyczne", t. 10: *Działalność żołnierzy Inspektoratu Rejonowego (IR) Zachód Okręgu Poznańskiego AK (część zachodnia). Leksykon struktury i słownik biograficzny*, Sieraków 2013. Wcześniej istniał Inspektorat Wagrowiec („Skorupa", „Willa", „Brom", „B-1", „397").

¹⁵³ Z. Szymankiewicz, *Z dziejów chodzieskiego obwodu Armii Krajowej*, „Rocznik Nadnotecki" 1988/1989, t. 19/20, s. 105–118.

¹⁵⁴ M. Woźniak, *Z dziejów czarnkowskiego obwodu Armii Krajowej*, „Rocznik Nadnotecki" 1988/1989, t. 19/20, s. 94–104.

¹⁵⁵ F. Korta, *Armia Krajowa w b. powiecie namysłowskim w latach 1940–1944*, Namysłów 1991 (stron 7).

Mogilno („Nikiel”, „Ślusarnia”, „Nitron”) – Gniezno („Gwóźdź”, „Naf-ta”)¹⁵⁶, Mogilno („Młotek”, „Nikotyna”), Żnin („Żłobik”, „Neon”).

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
8	26	–	2	4	2
100%	100%	0%	7,69%	50%	7,69%

B.3.6. Obszar Pomorze [nr 6]

Okręg Pomorze („Borówki”, „Tartak”, „Pomnik”, „Reich”, „Saki”, „Luneta”) w 1943 r. miał zorganizowanych 10 inspektoratów i 29 obwodów¹⁵⁷: Podokręg Północny („Bursztyn”, „Mosiądz”): Inspektorat Chojnice („Borówki”, „Srebro”, „Hurtownia”, „H-060”) – obwody: Chojnice („Dąb”, „Siarka”, „B-065”), Tuchola („Grab”, „R-064”), Sępólno („Brzoza”, „Salmiak”); Inspektorat Tczew („tc”, „Kładka”, „Cement”, „Magazyn”, „M-070”) – obwody: Tczew („Przęsło”, „Cyna”, „Dźwig”, „D-075”), Starogard („Jabłoń”, „Chrom”, „Brzoza”, „Taczki”, „T-074”), Kościerzyna („Klon”, „Chlorek”, „Portjernia”, „P-073”); Inspektorat Gdynia („ga”¹⁵⁸, „Rak”, „Bawelna”) – obwody: Gdynia-port („Kotwica”, „Brąz”), Gdynia-miasto; Inspektorat Wybrzeże – obwody: Wejherowo („Pomost”), Kartuzy („Wieża”, „Benzol”), Puck („Ster”, „Bismut”, „Sklep”); Inspektorat Bydgoszcz („Tratwa”, „Miedź”, „Folwark”, „F-030”) – obwody: Bydgoszcz-miasto („Spichlerz”, „Mika”, „D-035”), Bydgoszcz-powiat („Przystań”, „Mangan”, „Oficyna”, „O-034”), Wyrzysk („Polana”, „Minia”, „Stodoły”, „S-032”)¹⁵⁹, Szubin („Łąki”, „Pokost”, „Plac”, „P-033”), Świecie („Świerk”, „Wapień”, „Kanał”, „K-031”), Piła („Pa-proć”); Inspektorat Gdańsk (Wolne Miasto) („Żagiel”, „Eter”) – obwody:

¹⁵⁶ Z. Koczurowski, *Z dziejów inspektoratu rejonowego Armii Krajowej w Gnieźnie (1942–1943)*, „Gniezno” 1987, t. 2, s. 157–180.

¹⁵⁷ 1 IX 1940 r. było zorganizowanych 12 powiatów (obwodów). W 1944 r. miało być zorganizowanych 7 inspektoratów i 26 obwodów, z następującym podziałem (SPP, t. A.2.3.1.1.2, k. 104–105): Inspektorat I – obwody: Gdynia, Wybrzeże (Wejherowo), Kartuzy; Inspektorat II – obwody: Gdańsk-miasto, Gdańsk-rejon, Kościerzyna, Starogard, Tczew; Inspektorat III – obwody: Chojnice, Sępólno, Tuchola; Inspektorat IV – obwody: Świecie, Wyrzysk, Bydgoszcz, Szubin; Inspektorat V – obwody: Grudziądz, Chełmno, Wąbrzeźno, Toruń; Inspektorat VI – obwody: Brodnica, Nowe Miasto; Inspektorat VII – obwody: Rypin, Lipno, Inowrocław, Aleksandrów, Włocławek.

¹⁵⁸ IPN BU 1114/26, k. 854–855, Załącznik 9b do M. 118, 16 V 1942 r.

¹⁵⁹ B. Musiał, R. Chwaliszewski, *Wyrzyski obwód Armii Krajowej*, „Rocznik Nadnotecki” 1988/1989, t. 19/20, s. 119–132; B. Musiał, *Wyrzyski Obwód Armii Krajowej*, [w:] *Armia Krajowa na Pomorzu. Materiały sesji w Toruniu w dniach 14–15 listopada 1992 r.*, red. E. Za-wacka, M. Wojciechowski, Toruń 1993.

Gdańsk-port („Wiosło”, „Etyl”), Malbork („Maszt”), Tuchola („Grab”), Świecie („Świerk”, „Wapień”); Inspektorat Gdańsk-miasto („KG”). Podokręg Południowy („Mosty”, „Globus”, „Porfir”): Inspektorat Brodnica („Browar”, „Fosfor”, „Rafineria”, „B-050”) – obwody: Brodnica („Mali-ny”, „Fibra”, „M-055”), Nowe Miasto („Jagody”, „Fenel”); Inspektorat Toruń („to”, „Gospodarstwo”, „Żywica”, „G-020”)¹⁶⁰ – obwody: Toruń-miasto („Tarcza”, „Żelazo”, „Obejście”, „O-025”), Toruń-powiat („Łuk”, „Żelatyna”); Inspektorat Włocławek („Ogrody”, „Acetylen”, „201”, „391”, „302”)¹⁶¹ – obwody: Włocławek („Astry”, „Anilana” [„Anilina”], „Grzęda”, „305”, „436”, „439”, „A-7”, „015”, „G-015”, „S-013”), Aleksandrów-Nieszawa („Jary”, „Antymon”, „Kwietnik”, „306”, „444”, „A-8”, „437”, „014”, „K-014”), Rypin („Borowik”, „Argon”), Lipno („Burak”, „Ałun”, „Sad”, „Inspekta”, „304”, „442”, „A-10”, „439”, „016”, „I-016”), Inowrocław („Wody”, „Potas”, „Budynki”, „P-023”); Inspektorat Grudziądz („Warsztat”, „Wodór”) – obwody: Grudziądz-miasto („Topór”, „Wosk”), Grudziądz („Piła”, „Wosk”, „W-045”), Wąbrzeźno („Wąwóz”, „Węgiel”), Chełmno („Wolfram”, „P-042”). Inspektorat Szczecin („Tra-
twa”, „Mewa”) – obwody: Szczecin („Przystań”), Starograd („Starka”), Koszalin („Korona”, „Kazimierz”).

Stan rozpoznania i opisania

Istniejące		Opisane			
		w PRL		po 1989	
inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody	inspektoraty	obwody
10	29	1	1	1	–
100%	100%	10%	3,45%	10%	0%

¹⁶⁰ D. Steyer, *Z dziejów ruchu oporu w Toruniu (1939–1945)*, „Rocznik Toruński” 1974, t. 9, s. 267–282; Z. Waszkiewicz, *Z dziejów ruchu oporu w Toruniu i powiecie toruńskim podczas okupacji hitlerowskiej*, „Rocznik Toruński” 1980, R. 15, s. 51–70.

¹⁶¹ B. Ziółkowski, *Polska Podziemna na Kujawach wschodnich i Ziemi Dobrzyńskiej w latach 1939–1945*, Toruń 2008.

Podsumowanie – całość Armii Krajowej

Stan rozpoznania i opisanie

Istniejące 1940–1945			Opisane					
			w PRL			po 1989		
okręgi	inspekto- raty	obwody	okręgi	inspekto- raty	obwody	okręgi	inspekto- raty	obwody
17[19]	98	273	3	3	20	9	19	37
100%	100%	100%	17,65%	3,06	7,33%	52,94%	19,39	13,69%

Na zakończenie tego wątku pragnę zwrócić uwagę na publikacje przedstawiające działalność struktur Armii Krajowej na poziomie placówki, czy ośrodka¹⁶². Te publikacje są bardzo pożyteczne, zwłaszcza w odniesieniu do obwodów nie posiadających własnych monografii.

Uzupełnieniem opracowań poszczególnych struktur Armii Krajowej są wspomnienia dowódców i żołnierzy. Możemy tu wskazać na opublikowane wspomnienia i opracowania żołnierzy Komendy Głównej ZWZ–AK: Tadeusza Komorowskiego¹⁶³, Władysława Bartoszewskiego, Józefa Garlińskiego¹⁶⁴, Kazimierza Iranek-Osmeckiego¹⁶⁵, Stanisława Jankowskiego¹⁶⁶, Zygmunta Jędrzejewskiego¹⁶⁷, Aleksandra Klotza¹⁶⁸, Emila Kumora¹⁶⁹, Kazimierza Leskiego¹⁷⁰, Felicjana Majorkiewicza¹⁷¹, Kazimierza Moczarskiego¹⁷², Aleksandra Kunickiego¹⁷³, Władysława Romana¹⁷⁴, Jana

¹⁶² R. Juszkiewicz, *Gmina Szczepkowo Borowe (Janowiec Kościelny) w latach 1939–1945*, Olsztyn–Białystok 1980; H. Krzyczkowski, *W cieniu Warszawy. Pruszków w latach okupacji hitlerowskiej*, Warszawa 1986; S. Grzybowski, *Nadzieja z tamtych lat. Dzieje Armii Krajowej na Ziemi Wyszowskiej*, Warszawa 1990; E. Polak, *Baza „Topór” i sowieckie tagry. Wspomnienia z lat 1939–1956*, Świdnica 1991; R. J. Chmielewski, J. Kowalczyk, J. Sobieraj, *Ośrodek Armii Krajowej „Gąbka” – „Osa” Grodzisk Mazowiecki w Obwodzie „Bażant”*, wyd. 2, Grodzisk Mazowiecki 1994; M. Jędo, F. Rusek, *Piaski Wielkie 1939–1945*, Kraków 1995; P. Szopa, *Armia Krajowa w Strzyżowskiem, Rzeszów–Strzyżów* 2009.

¹⁶³ T. Bór-Komorowski, *Armia podziemna*, Londyn 1950.

¹⁶⁴ J. Garliński, *Świat mojej pamięci*, wyd. 2, Londyn–Warszawa 1998.

¹⁶⁵ K. Iranek-Osmecki, *Kto ratuje jedno życie... Polacy i Żydzi 1939–1945*, Londyn 1968; idem, *Emisariusz „Antoni”*, Paryż 1985; idem, *Powołanie i przeznaczenie. Wspomnienia oficera Komendy Głównej AK 1940–1944*, Warszawa 1998.

¹⁶⁶ S. Jankowski, *Z fałszywym ausweisem w prawdziwej Warszawie. Wspomnienia 1939–1946*, t. 1–2, wyd. III, Warszawa 1988.

¹⁶⁷ Z. Jędrzejewski, *Od września do września*, Warszawa 1989.

¹⁶⁸ A. Klotz, *Zapiski konspiratora 1939–1945*, oprac. G. Mazur, Kraków 2001.

¹⁶⁹ E. Kumor, *Wycinek z historii jednego życia*, Warszawa 1967.

¹⁷⁰ K. Leski, *Życie niewłaściwie urozmaicone*, wyd. 2, Warszawa 1994.

¹⁷¹ F. Majorkiewicz, *Lata chmurne, lata dumne*, Warszawa 1983.

¹⁷² K. Moczarski, *Zapiski*, oprac. A.K. Kunert, Warszawa 1990.

¹⁷³ A. Kunicki, *Cichy front. Ze wspomnień oficera wywiadu dywersyjnego dyspozycyjnych oddziałów Kedywu KG AK*, Warszawa 1969.

¹⁷⁴ W. Roman, *Oficer do zleceń*, Warszawa 1989.

Rzepeckiego¹⁷⁵, Zenona Tarasiewiczza¹⁷⁶, Stanisława Tomaszewskiego¹⁷⁷, Józefa Szostaka¹⁷⁸, Tadeusza Żencykowskiego¹⁷⁹, Henryka Żuka¹⁸⁰. Niektórzy z pracowników-żołnierzy Komendy Głównej AK opublikowali swoje przyczynki do historii podziemnego wojska. Wskażmy tu na publikacje Antoniego Sanojcy¹⁸¹.

Niemniej ważne są wspomnienia żołnierzy Armii Krajowej z poziomu obszarów, okręgów i obwodów. Tutaj dysponujemy opublikowanymi relacjami i wspomnieniami (a także notatkami): Zygmunta Brzozowskiego¹⁸², Teodora Cetysa¹⁸³, Bernarda Drzyzgi¹⁸⁴, Juliana Krzewskiego¹⁸⁵, Józefa Modrzejewskiego¹⁸⁶, Józefa Rybickiego¹⁸⁷, Janusza Szlaskiego¹⁸⁸, Henryka Trojańczyka¹⁸⁹, Antoniego Żurowskiego¹⁹⁰.

Ważną rolę w odtwarzaniu obrazu Armii Krajowej odgrywa biografistyka¹⁹¹. Swoich biografii, jak do tej pory, doczekali się żołnierze Komendy Głównej ZWZ-AK: Stefan Rowecki¹⁹², Tadeusz Pełczyński¹⁹³,

¹⁷⁵ J. Rzepecki, *Wspomnienia i przyczynki historyczne*, Warszawa 1983.

¹⁷⁶ Z. Tarasiewicz, *Wspomnienia żołnierza*, Warszawa 1994.

¹⁷⁷ S. Miedza-Tomaszewski, *Benefis konspiratora*, wyd. 3, Warszawa 1977.

¹⁷⁸ J. Szostak, *Moja służba Niepodległej. Wspomnienia 1939–1955*, b/w 1989.

¹⁷⁹ T. Żencykowski, *Generał Grot u kresu walki*, Londyn 1983; idem, *Polska lubelska 1944*, Paryż 1987; idem, *Dramatyczny rok 1945*, Wrocław 1990.

¹⁸⁰ H. Żuk, *Na szachownicy życia. Wspomnienia kapitana Armii Krajowej „Onufrego”*, b/w, brw.

¹⁸¹ A. Sanojca, *Akcja Iko*, „Odra” 1970, nr 9; A. Sanojca, *Łączność konspiracyjna Armii Krajowej z obozami jenieckimi*, „Dzieje Najnowsze” 1970, nr 1, s. 194–206.

¹⁸² Z. S. Brzozowski, *Litwa – Wilno 1910–1945*, Paryż 1987 (Warszawa 1989).

¹⁸³ T. Cetys, *Z Warszawy do Warszawy. Zapiski cichociemnego*, red. J. S. Tym, Warszawa 2015.

¹⁸⁴ B. Drzyzga, *KEDYW Okręgu AK Łódź i 60 Pułk AK*, Londyn 1988.

¹⁸⁵ J. Krzewski, *Wspomnienia*, „Zeszyt Historyczny Fundacji Studium Okręgu AK Kraków” 1998, nr 3, s. 43–88.

¹⁸⁶ J. Modrzejewski, *Akowcy na Podkarpaciu*, Brzozów 1990; J. Modrzejewski, *Od Armii Krajowej do wojny domowej*, New York 1985.

¹⁸⁷ J. R. Rybicki, *Notatki szefa warszawskiego Kedywu*, oprac. H. Rybicka, Warszawa 2001.

¹⁸⁸ J. Szlaski-Prawdzcic, *Nowogródzyczna w walce 1940–1945*, Londyn 1976.

¹⁸⁹ H. Trojańczyk, *Wspomnienia Szefa Wywiadu Okręgu Warszawskiego Armii Krajowej*, oprac. M. Olczak, Warszawa 2012.

¹⁹⁰ A. Żurowski, *W walce z dwoma wrogami*, Warszawa 1991.

¹⁹¹ Zob. M. Ney-Krwawicz, „Mam szereg pierwszorzędnych pracowników ...” *Z zagadnień kadrowych Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa 2009, s. 13–25.

¹⁹² T. Szarota, *Stefan Rowecki „Grot”*, Warszawa 1983; S. Rowecki, *Wspomnienia i notatki czerwiec wrzesień 1939*, oprac. J. Szyrmer, Warszawa 1957; T. Żencykowski, *Generał Grot u kresu walki*, Londyn 1983; I. Rowecka-Mielczarska, *Ojciec. Wspomnienia córki gen. Grota-Roweckiego*, Warszawa 1985; S. Rowecki, *Wspomnienia i notatki autobiograficzne (1906–1939)*, oprac. A.K. Kunert, J. Szyrmer, Warszawa 1988.

¹⁹³ W. Baliński, *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pełczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994.

August Emil Fieldorf¹⁹⁴, Józef Garliński¹⁹⁵, Kazimierz Iranek-Osmecki¹⁹⁶, Ludwik Muzyczka¹⁹⁷.

Spośród żołnierzy AK szczebla komend okręgów, inspektoratów rejonowych i obwodów dysponujemy biografiami: Kazimierza Bąbińskiego¹⁹⁸, Antoni Chruściel¹⁹⁹, Edwarda Pfeiffra²⁰⁰, Jana Tabortowskiego²⁰¹. Inni dowódcy doczekali się „swoich” publikacji książkowych, np. Stefan W. Rutkowski²⁰², czy też Ludwik Wolański²⁰³.

Stanowiska Komendantów Obszarów i Okręgów w latach 1940–1945 pełnili następujący oficerowie Wojska Polskiego: ppłk/płk Józef Sychalski²⁰⁴, rtm./ppłk Jan Szulc (Janusz Szlaski), kpt./płk Władysław Liniarski, płk dypl./gen. bryg. Julian Filipowicz²⁰⁵, płk August Emil Fieldorf, płk Edward Godlewski²⁰⁶, płk/gen. bryg. Tadeusz Komorowski²⁰⁷, gen. bryg. Kazimierz Sawicki, płk Władysław Filipkowski, płk dypl./gen.

¹⁹⁴ M. Fieldorf, L. Zachuta, *Generał „Nil” August Emil Fieldorf. Fakty, dokumenty, relacje*, wyd. 2, Warszawa 2006.

¹⁹⁵ M. M. Drozdowski, *Rotmistrz Józef Garliński*, Warszawa 2013.

¹⁹⁶ J. Majka, G. Ostasz, *Pułkownik Iranek-Osmecki emisariusz, cichociemny, oficer Komendy Głównej AK*, Rzeszów 2007.

¹⁹⁷ S. Salmonowicz, *Ludwik Muzyczka 1900–1977 polityk i żołnierz. Przyczynek do dziejów Armii Krajowej*, Warszawa 1992.

¹⁹⁸ D. Faszczka, *Skazany na zapomnienie. Płk Kazimierz Bąbiński „Luboń-Wiktor”*, Warszawa 2008; idem, *„Luboń”, „Wiktor” pułkownik Kazimierz Bąbiński 1895–1970*, Warszawa 2010.

¹⁹⁹ A. K. Kunert, *Generał Monter Antoni Chruściel Komendant podziemnej Warszawy*, Warszawa 2012.

²⁰⁰ T. Toborek, *Edward Pfeiffer „Radwan”*, Łódź 2009.

²⁰¹ S. Poleszak, *Jeden z wyklętych. Major Jan Tabortowski „Bruzda”*, Warszawa 1998.

²⁰² I. Chodorowska-Dzikiewicz, L. Dzikiewicz, *Dramat ppłk. Stefana W. Rutkowskiego – „Haszysza” Dowódcy 22. Dywizji Piechoty Górskiej – Inspektora AK „Podkarpacie” (Krosno–Jasło–Brzozów–Sanok)*, Warszawa–Krosno 1997.

²⁰³ F. Zwierzyński, *Lubicz zawsze żywy. Monografia komendanta Obwodu Armii Krajowej Ludwika Wolańskiego i zarys działalności Oddziałów AK na terenie powiatu mińskomazowieckiego*, Mińsk Mazowiecki 2011.

²⁰⁴ S. Piwowarski, *III Komendant Okręgu Krakowskiego Armii Krajowej pułkownik Józef Sychalski, „Krzysztoforzy”* 2002, t. 21, s. 100–120.

²⁰⁵ Idem, *Generał brygady Julian Filipowicz (1895–1945) organizator i komendant Okręgu Krakowskiego Służby Zwycięstwu Polski i Związku Walki Zbrojnej, „Krzysztoforzy”* 1998, t. 20, s. 143–157.

²⁰⁶ Z. Godyń, *Pułkownik Edward Józef Godlewski (1895–1945), „Przegląd Kawalerii i Broni Pancerniej”* 1979, t. 12, nr 93, s. 365–372, 477–478; A. Marczyński, *Pułkownik Edward (Józef) Godlewski Komendant Okręgu Armii Krajowej Kraków, „Studia Historyczne”* 1982, z. 2, s. 257–271; S. Piwowarski, *Pułkownik kawalerii Edward Józef Godlewski (1895–1945) – IV komendant Okręgu Krakowskiego Armii Krajowej. Wybrane zagadnienia operacji „Burza”, „Krzysztoforzy”* 2004, t. 22, s. 94–126.

²⁰⁷ J. L. Englert, *Generał Bór-Komorowski*, Londyn 1994; *Generał Tadeusz Bór-Komorowski w relacjach i dokumentach*, oprac. A. K. Kunert, Warszawa 2000.

bryg. Stefan Rowecki²⁰⁸, płk dypl. Stanisław Grodzki, płk Jan Szczurek-Cergowski, ppłk dypl. Jan Kamiński, mjr Feliks Banasiński, kpt. Antoni Iglewski²⁰⁹, płk dypl. Leopold Endel-Ragis, płk Feliks Jędrychowski, płk dypl. Stanisław Dworzak, płk Jan Zientarski, płk dypl. Zygmunt Miłkowski, gen. bryg. Stanisław Rostworowski²¹⁰, płk Przemysław Nakoniecznikoff-Klukowski²¹¹, płk dypl. Tadeusz Pełczyński²¹², płk Ludwik Bittner²¹³, ppłk/płk Kazimierz Tumidajski²¹⁴, ppłk/płk Franciszek Żak, ppłk Władysław Smereczyński, ppłk Adolf Galinowski, płk Ludwik Czyżewski²¹⁵, ppłk dypl. Stefan Czerwiński, ppłk/płk dypl. Leopold Okulicki²¹⁶, ppłk Stanisław Juszcakiewicz, ppłk/płk Michał Stempkowski²¹⁷, ppłk Adam Obtulowicz, ppłk dypl. Adam Szydłowski, mjr/ppłk dypl. Maciej Kalenkiewicz, kpt./ppłk dypl. Stanisław Sędziak, rtm. Jan Skorb, kpt./mjr Aleksander Habiniak, ppor. Ksawery Sosinowski, ppłk/płk Franciszek Faix²¹⁸, mjr/ppłk Stanisław Dobrski, ppłk Henryk Krajewski²¹⁹, mjr Józef Ratajczak, ppłk/płk Rudolf Ostrihansky, ppłk Jan Pałubicki, mjr Franciszek Trojanowski, kpt./mjr Wacław Kotecki, ppłk/płk Henryk Kowalówka²²⁰, ppłk Andrzej Rzewuski, ppłk Jan Rogowski, kpt./mjr Włady-

²⁰⁸ T. Szarota, *Stefan Rowecki „Grot”*, Warszawa 1983; G. Gołębiowski, *Zanim został „Grotem”. Służba Stefana Roweckiego w wojsku II Rzeczypospolitej do 1939 r.*, Toruń 1997; K. Handke, *Pułkownik Stefan Rowecki. Dowódca 55 Poznańskiego Pułku Piechoty w Lesznie 1930–1935*, Leszno 2001; *Stefan Rowecki w relacjach i pamięci zbiorowej*, oprac. A. K. Kunert, T. Szarota, wyd. 2, Warszawa 2003.

²⁰⁹ Z. Chwastowski, *Ppłk Antoni Iglewski „Ponar” – skrót biografii, „Okruchy wspomnień z lat walki i martyrologii AK”* 2002, nr 41, s. 152–158.

²¹⁰ K. Pluta-Czachowski, *Generał „Odra” Stanisław Rostworowski*, Warszawa 2001.

²¹¹ S. Piwowarski, *Ostatni komendant okręgu krakowskiego Armii Krajowej pułkownik Przemysław Nakoniecznikoff-Klukowski (1896–1957)*, pseud. „Kruk II” – „Garda” – „Czarny”, „Krzysztofor” 2005, t. 23, s. 123–148.

²¹² W. Baliński, *Człowiek w cieniu. Tadeusz Pełczyński. Zarys biografii*, Kraków 1994.

²¹³ P. Matusak, *Generał Ludwik Bittner 1892–1960. Żołnierz i polityk*, Siedlce 2008.

²¹⁴ A. G. Kister, *Kazimierz Tumidajski (1897–1947), „Niepodległość”* 2006, t. 56, s. 204–217; A. Arkusz, *Śmierć gen. Kazimierza Tumidajskiego w Związku Sowieckim w 1947 r., „Aparat represji w Polsce Ludowej 1944–1989”* 2011, nr 1, s. 117–137.

²¹⁵ J. Woyno, *Generał brygady Ludwik Czyżewski (1892–1985), „Zeszyty Sandomierskie”* 2003, nr 17, s. 3–7.

²¹⁶ A. Przemyski, *Ostatni Komendant Generał Leopold Okulicki*, Lublin 1990; J. Kurtyka, *Generał Leopold Okulicki „Niedźwiadek” (1898–1946)*, Warszawa 1989; *Generał Leopold Okulicki „Niedźwiadek”. Fakty, dokumenty, ślady, legenda*, red. S.M. Jankowski, Bochnia-Kraków 1996.

²¹⁷ R. Peska, *Nieugięci wrogom – wierni Bogu i Ojczyźnie: komendant Okręgu Łódź AK gen. Michał Stempkowski „Grzegorz” – „Barbara” 1896–1988*, Pabianice 2002 (stron 29).

²¹⁸ B. Piętka, *Zapomniany bohater – pułkownik Franciszek Faix-Limanowski (1896–1953), „Zeszyty Historyczne Stowarzyszenia Żołnierzy Armii Krajowej”* 2005, nr 7, s. 41–68.

²¹⁹ Z. Gnat-Wieteska, *Podpułkownik Henryk Krajewski ps. „Wicher”, „Eryk”, „Bak”, „Trzaska”, „Leśny” (1898–1989), „Rocznik Wołomiński”* 2007, t. 3, s. 53–66.

²²⁰ W. Parzyński, *„Zrąb” generał Henryk Kowalówka 1897–1944*, Warszawa 2012.

ślaw Herman, por. Józef Korol²²¹, ppłk dypl. Paweł Zagórowski, mjr/ppłk dypl. Zygmunt Janke²²², kpt. Mieczysław Widajewicz, ppłk/płk Franciszek Studziński, Henryk Józewski²²³, płk Zdzisław Zajączkowski, ppłk/płk dypl./gen. bryg. Antoni Chruściel, ppłk/płk dypl. Alojzy Horak²²⁴, ppłk dypl. Franciszek Jachiec, płk/gen. bryg. Albin Skroczyński, ppłk/płk Nikodem Sulik²²⁵, ppłk Aleksander Krzyżanowski²²⁶, ppłk dypl. Julian Kulikowski, ppłk dypl. Stanisław Heilman, płk Kazimierz Tadeusz Majewski, ppłk Kazimierz Bąbiński, mjr/ppłk dypl. Jan Kiwerski²²⁷.

Ogółem obszarami i okręgami ZWZ-AK dowodziło 70 oficerów. Z tego swojej biografii (książkowej) doczekało się 16 dowódców, co stanowi 22,86%. Zdecydowana większość tych oficerów doczekała się natomiast „swoich” artykułów biograficznych.

Gdybyśmy bliżej przyjrżeli się sytuacji panującej w odniesieniu do szefów Oddziałów Komendy Głównej ZWZ-AK, to z pewnym zawstyżeniem musielibyśmy stwierdzić podobny stan rzeczy.

W niewielkim tylko stopniu poprawiają sytuację publikacje w rodzaju pracy Marka Ney-Krwawicza o kadrach Polskiego Państwa Podziemnego²²⁸. Podobne publikacje ukazały się w odniesieniu do niektórych struktur terenowych.

C. DELEGATURA RZĄDU NA KRAJ

Tutaj, podobnie jak w przypadku Armii Krajowej, dysponujemy publikacjami ukazującymi strukturę organizacyjną i obsadę personalną

²²¹ J. Cofalka, *Józef Korol – śląski Grot-Rowecki*, „Śląsk” 2000, nr 2, s. 14–17.

²²² M. Starczewski, *Generał brygady dr Zygmunt Walter-Janke (1907–1990)*, Chorzów 2007 (stron 14).

²²³ *Ministrowie Polski Niepodległej 1918–1945*, red. M. Baumgart, H. Walczak, A. Wątor, Szczecin 2001, s. 164–166; T. Snyder, *Tajna wojna. Henryk Józewski i polsko-sowiecka rozgrywka o Ukrainę*, Kraków 2008.

²²⁴ W. Włodarkiewicz, *Płk dypl. Alojzy Horak (10 VIII 1891 – 12 II 1942) szef wyszkolenia Batalionów Chłopskich*, „Rocznik Historyczny Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego” 1997, nr 11, s. 113–123.

²²⁵ K. Filipow, *Generał Nikodem Sulik (Kamienna Stara 1893 – Londyn 1954)*, Białystok 1996 (stron 47); W. K. Roman, *Za Polskę do celi śmierci: śledztwo i proces Nikodema Sulika*, Toruń 2009.

²²⁶ K. Tarka, *„Generał Wilk”: Aleksander Krzyżanowski komendant Okręgu Wileńskiego ZWZ-AK*, Łomianki 2012.

²²⁷ M. Szymański, *Płk dypl. Jan Wojciech Kiwerski (próba życiorysu)*, 1981 (stron 9); M. Kardas, *Generał Jan Wojciech Kiwerski (1910–1944) „Oliwa”*. Dowódca 27 Wołyńskiej Dywizji Piechoty Armii Krajowej, Łódź 1995 (stron 145).

²²⁸ M. Ney-Krwawicz, *„Mamy szereg pierwszorzędnych pracowników...” Z zagadnień kadrowych Polskiego Państwa Podziemnego*, Warszawa 2009.

centrali – czyli Biura Delegata Rządu na Kraj²²⁹. Dodajmy, że dwie z tych prac zostały napisane w końcowym okresie PRL. Znacznie gorzej wygląda sprawa przedstawienia działalności, zwłaszcza pełnego zakresu działalności poszczególnych Departamentów i Sekcji, jakie funkcjonowały w tym Biurze.

Za „w miarę” opisane możemy uznać Departamenty: Oświaty i Kultury, Pracy i Opieki Społecznej – choć te publikacje nie są klasycznymi monografiami. Niedługo powinna ukazać się drukiem „mini monografia” Sekcji Spraw Zagranicznych. Dysponujemy kilkoma publikacjami na temat Państwowego Korpusu Bezpieczeństwa, ale nie ma wśród nich monografii policji Polskiego Państwa Podziemnego.

Tylko nieliczni z pracowników tajnej administracji szczebla centralnego opublikowali swoje relacje czy opracowania. Byli to: Adam Bień²³⁰, Zbigniew Czeczot-Gawrak²³¹, Leopold Gluck²³², Stanisław Kauzik²³³, Stefan Korboński²³⁴, Kazimierz Koźniewski²³⁵, Andrzej Leśniewski²³⁶, Stanisław Lorentz²³⁷,

²²⁹ G. Górski, *Administracja Polski Podziemnej w latach 1939–1945. Studium historyczno-prawne*, Toruń 1995; W. Grabowski, *Delegatura Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj*, Warszawa 1995; idem, *Polska Tajna Administracja Cywilna 1940–1945*, Warszawa 2003.

²³⁰ A. Bień, *Fragmety wspomnień*, „Więź” 1983, nr 11–12, 1984, nr 1, 2–3; idem, *Bóg jest wyżej, dom jest dalej*, Warszawa 1986; idem, *Bóg wyżej – dom dalej 1939–1949*, Warszawa 1991.

²³¹ Z. Czeczot-Gawrak, *MSZ, wojna, okupacja – garść wspomnień*, [w:] *ZET w walce o niepodległość i budowę państwa. Szkice i wspomnienia*, Warszawa 1996; idem, *Polski Związek Zachodni w konspiracji 1942–1945*, [w:] *ZET w walce...*; idem, *Ze wspomnień dyplomatycznych, żołnierskich i innych*, Warszawa 1999; idem, *Wspomnienia ze stulecia dyplomatyczne, żołnierskie i inne*, Warszawa 2004.

²³² L. Gluck, *Od Ziem Postulowanych do Ziem Odzyskanych*, Warszawa 1971.

²³³ S. Dołęga-Modrzewski [S. Kauzik], *Polskie Państwo Podziemne*, Londyn 1959.

²³⁴ S. Korboński, *Polskie Państwo Podziemne. Przewodnik po Podziemiu z lat 1939–1945*, Paryż 1975; idem, *W imieniu Rzeczypospolitej...*, red. W. Grabowski, Warszawa 2009.

²³⁵ K. Koźniewski, *Przez dziesięć wojen*, Kraków 1947; idem, *Rok ziemi obcej 1940–1941*, Kraków 1946; idem, *Zamknięte koła. Wspomnienia z lat 1929–1945*, wyd. 2, t. I–II, Kraków 1984–1985.

²³⁶ A. Leśniewski, *Departament Spraw Zagranicznych Delegatury Rządu RP na Kraj marzec 1943 r. – maj 1945 r.*, Warszawa 1993; A. Leśniewski, *Departament Spraw Zagranicznych – kryptonim „Moc”, 630/Z – Delegatury Rządu RP na Kraj*, [w:] *Władze RP na obczyźnie podczas II wojny światowej 1939–1945*, red. Z. Błażyński, Londyn 1994; A. Leśniewski, *Memoriał ministra Romana Knolla z 1944 r.*, [w:] *Materiały do dziejów polskiego uchodźstwa niepodległościowego 1939–1990. Uzupełnienia do tomów I, II, V, VI*, red. Z. Błażyński, Londyn 1996; A. Leśniewski, *Proces, który miał być procesem Mikołajczyka*, [w:] *Żołnierze Komendy Głównej Armii Krajowej wspominają...*, oprac. K. Wyczańska, Warszawa 1994; A. Leśniewski, *Studia na III i IV roku Wydziału Prawa Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego, listopad 1940 – jesień 1943*, „*Studia Iuridica*” 1993, t. XXV.

²³⁷ S. Lorentz, *W muzeum i gdzie indziej*, [w:] *Walka o dobra kultury. Warszawa 1939–1945*, t. I, red. S. Lorentz, Warszawa 1970.

Jerzy Michalewski²³⁸, Władysław Minkiewicz²³⁹, Edward Serwański²⁴⁰, Konrad Sieniewicz²⁴¹, Waclaw Szubert²⁴², Wienęczyśław Wagner²⁴³, Czesław Wycech²⁴⁴, Stanisław Ziemba²⁴⁵.

Również niewielkim zainteresowaniem, przynajmniej dotychczas, cieszyły się biografie najważniejszych „urzędników” tajnej administracji. Dysponujemy biografiami: Adama Bienia²⁴⁶, Stefana Korbońskiego²⁴⁷. Mają „swoje” książki Jerzy Braun, Jan Piekalkiewicz.

Przypomnijmy nazwiska Głównych Delegatów Rządu: Jan Skorobohaty-Jakubowski, Adolf Bniński, Cyryl Ratajski, Jan Piekalkiewicz, Jan Stanisław Jankowski, Stefan Korboński, Jerzy Braun. Dodałbym jeszcze do tego wykazu Władysława Zycha, który aczkolwiek nie został mianowany Głównym Delegatem Rządu na ziemię wcielone do Związku Sowieckiego – to faktycznie taką funkcję pełnił w latach 1940–1941. Mi-

²³⁸ J. Michalewski, *Relacja*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1973, z. 26, s. 57–115.

²³⁹ W. Minkiewicz, *Mokotów, Wronki, Rawicz: wspomnienia 1939–1954*, Warszawa 1990.

²⁴⁰ E. Serwański, *Wielkopolska w cieniu swastyki*, Warszawa 1970; E. Serwański, *Z dziejów wielkopolskiej konspiracji 1939–1945*, Poznań 1999; E. Serwański, *W kręgu myśli zachodniej. Wspomnienia i zapiski Wielkopolanina*, Poznań 2003.

²⁴¹ K. Sieniewicz, *Wspomnienia polityczne 1939–1945. Ku jakiej Polsce szliśmy*, Katowice 2012.

²⁴² W. Szubert, *Departament Pracy i Opieki Społecznej Delegatury Rządu (1941–1945). Organizacja i działalność*, „Kultura i Społeczeństwo” 1990, T. XXXIV, nr 2; idem, *Rady zakładowe w świetle aktu prawnego z dnia 1 sierpnia 1944 r.*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1991, T. XLIII, z. 1–2; idem, *Ubezpieczenia społeczne w pracach programowych lat wojny (1941–1944)*, „Studia i materiały z historii ubezpieczeń społecznych w Polsce” 1991, z. 8; W. Szubert, J. Piotrowski, S. Mateja, *Trójgłos o Instytucie Spraw Społecznych w Warszawie z okresu okupacji*, „Studia i materiały z historii ubezpieczeń społecznych w Polsce” 1986, z. 4. Zob. W. Szubert, *Problemy pracy w koncepcjach programowych Delegatury Rządu RP na Kraj (1941–1945)*, Łódź 2012.

²⁴³ W. Wagner, *Sprawy zagraniczne w Delegaturze Rządu (1943–1944)*, „Zeszyty Historyczne” (Paryż) 1985, z. 73, s. 229–233; W. Wagner, *Od olimpiady do eskapady: Wspomnienia – sprawozdania – przemówienia – pisma*, Toruń 1997.

²⁴⁴ C. Wycech, *Praca oświatowa w kraju w czasie wojny*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 1947, R. I, nr 1; C. Wycech, *Z dziejów tajnej oświaty w latach okupacji 1939–1944*, Warszawa 1964.

²⁴⁵ S. Ziemba, *Czasy przełomu. Wspomnienia dziennikarza z lat 1944–1946*, Kraków 1975.

²⁴⁶ J. Chrobaczyński, *Ostatni z szesnastu. Biografia polityczna Adama Bienia (1899–1998)*, Warszawa 2000; A. Indraszczyk, *Adam Bień 1899–1988. Działalność społeczna i polityczna*, t. I, Warszawa 2005.

²⁴⁷ P. Stanek, *Stefan Korboński (1901–1989). Działalność polityczna i społeczna*, Warszawa 2014; R.W. Rybicki, *Stefan Korboński. Ostatni Delegat Rządu na Kraj (27 III – 28 VI 1945)*, Warszawa 2010. Dodajmy jeszcze album: *Stefan Korboński 1901–1989*, red. M. Ptasieńska-Wójcik, Warszawa 2010.

nistrami i członkami Krajowej Rady Ministrów, poza Delegatem Rządu, byli Adam Bień, Stanisław Jasiukowicz oraz Antoni Pajdak²⁴⁸.

Niektórym z nich poświęcono publikacje okolicznościowe, głównie broszurowe. Dotyczy to np. Adolfa Bnińskiego²⁴⁹. Obszerniejszej publikacji doczekał się Cyryl Ratajski²⁵⁰. Choć należy podkreślić, że w całej książce liczącej 150 stron okresowi działalności C. Ratajskiego jako Delegata Rządu zostało poświęcone 10 stron. W dodatku do napisanie tego rozdziału wykorzystano praktycznie teksty opublikowane. Nie wykorzystano materiałów archiwalnych, w tym tych znajdujących się w Archiwum Akt Nowych – z zasobów którego Autor korzystał.

Również podobnie jak w odniesieniu do Armii Krajowej, przedstawia się „stan rozpoznania” struktur terenowych Delegatury Rządu. Tylko niektóre delegatury okręgowe doczekały się własnych opracowań. Dotyczy to zwłaszcza Okręgowej Delegatury Rządu Kraków. Jest to wyjątkowa sytuacja w skali całego kraju. Dysponujemy mianowicie nie tylko opracowaniem monograficznym²⁵¹, ale mamy także do dyspozycji opublikowane wspomnienia Okręgowego Delegata²⁵².

Także pomorska delegatura doczekała się swojej monografii, autorstwa Bogdana Chrzanowskiego²⁵³.

Podobnie, choć na nieco niższym poziomie, przedstawia się sprawa Okręgowej Delegatury w Wilnie. Dysponujemy opracowaniem Longina Tomaszewskiego²⁵⁴. Ukazały się również drukiem wspomnienia dwóch Delegatów Okręgowych – Zygmunta Fedorowicza²⁵⁵ oraz Jerzego Dobrzańskiego²⁵⁶.

Skomplikowana sprawa jest z Okręgową Delegaturą Rządu na Wołyniu. Dysponujemy opracowaniami obejmującymi cały Wołyń²⁵⁷. Ukazały

²⁴⁸ T. Żaczek, *Antoni Pajdak (1894–1988). Uczestnik walk o niepodległą Polskę od Legionów do Solidarności*, Warszawa 2004.

²⁴⁹ *Wojewoda Adolf hr. Bniński 1884–1942*, red. S. Dworacki, Poznań 1997.

²⁵⁰ A. Kołodziejczyk, *Cyryl Ratajski 1875–1942*, Poznań 1986; A. Zarzycki, „Na przekór wątpięcym i zrozpaczonym”. *Cyryl Ratajski 1875–1942*, Poznań 1991.

²⁵¹ G. Ostasz, *Krakowska Okręgowa Delegatura Rządu na Kraj 1941–1945*, Rzeszów 1996.

²⁵² J. Jakóbiec, *Na drodze stronnej i śliskiej. Autobiografia socjologiczna*, oprac. G. Ostasz, Kraków 2005.

²⁵³ B. Chrzanowski, *Delegatura Rządu RP na Kraj na Pomorzu. Nieznane karty z frontu walki cywilnej podczas okupacji niemieckiej i po jej zakończeniu*, Toruń 2011.

²⁵⁴ L. Tomaszewski, *Wileńszczyzna lat wojny i okupacji 1939–1945*, Warszawa 2001.

²⁵⁵ Z. Fedorowicz, *Trzydzieści lat mego pobytu w Wilnie (1914–1944). Wspomnienia*, Bydgoszcz 2010.

²⁵⁶ J. Dobrzański, *Fragmety wspomnień z konspiracji wileńskiej*, [w:] *Polska Partia Socjalistyczna w latach wojny i okupacji 1939–1945. Księga wspomnień*, t. 1, Warszawa 1994.

²⁵⁷ G. Ostasz, *Wołyńska Okręgowa Delegatura Rządu 1942–1944. Organizacja i struktura*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, z. 1, s. 91–105; W. Grabowski, *O ODR Wołyń raz jeszcze*, „Kwartalnik Historyczny” 1993, z. 3, s. 172–174.

się drukiem publikacje Okręgowego Delegata. Trudno uznać te publikacje za opracowania stanowiące dokładne i wystarczające opracowanie tematu. W odniesieniu do Delegatów Powiatowych dysponujemy wspomnieniami Powiatowego Delegata w Dubnie²⁵⁸.

W odniesieniu do innych delegatur okręgowych dysponujemy pewnymi publikacjami, choć należy podkreślić, że nie są to opracowania monograficzne. Tutaj możemy wymienić publikacje o ODR: Ciechanów²⁵⁹, Łódź²⁶⁰.

Należy podkreślić zasługi ośrodka toruńskiego w inspirowaniu badań odnośnie struktur terenowych Delegatury Rządu. Mam na myśli konferencję poświęconą właśnie tym zagadnieniom, jaka odbyła się w roku 2001. Wydane materiały pokonferencyjne stanowią w kilku wypadkach „ostatni słowo” historyków²⁶¹.

Publikacje wspomnieniowe pracowników Delegatury szczebla okręgowego (wojewódzkiego), których jest niewiele, również wielokrotnie nie przynoszą zbyt wielu wiadomości o faktycznej działalności. Choć, oczywiście, ta uwaga nie dotyczy wszystkich publikacji. Wymieńmy tutaj wspomnienia: Witolda Kotowskiego²⁶², Stanisława Podrygałło²⁶³, Wojciecha Winklera²⁶⁴.

Odmiennie wyglądają publikacje urzędników Administracji Zastępczej – Delegatury Rządu przynoszące sporą dozę konkretnych informacji. Tutaj umieściłbym publikacje Tadeusza Seweryna²⁶⁵ i Zdzisława Kurzawińskiego²⁶⁶ z ODR Kraków.

Niewielu pracowników Delegatury Rządu szczebla okręgowego (wojewódzkiego) posiada własne biografie, czy większe publikacje. Do

²⁵⁸ A. Cybulski, *Wspomnienia konspiracyjnego starosty z Wołynia*, Warszawa 2009.

²⁵⁹ *Okręgowa Delegatura Rządu Ciechanów*, oprac. W. Brenda, W. Grabowski, Warszawa 2011.

²⁶⁰ J. Jędrzejewski, *Łódzka Okręgowa Delegatura Rządu RP w latach 1942–1945*, „Rocznik Łódzki” 1995, t. 42, s. 191–208.

²⁶¹ *Terenowe struktury Delegatury Rządu Rzeczypospolitej na Kraj 1939–1945. Materiały XI sesji naukowej w Toruniu w dniu 17 listopada 2001 roku*, red. G. Górski, Toruń 2002.

²⁶² W. Kotowski, *Ze wspomnień adwokata*, Łódź 1998.

²⁶³ S. Podrygałło, *Nauczyciel z urodzenia. Wspomnienia*, Warszawa 1981.

²⁶⁴ W. Winkler, *Emigrant*, Warszawa 1994.

²⁶⁵ T. Seweryn, *Polskie sądownictwo podziemne*, „Przegląd Lekarski” 1966, nr 1; T. Seweryn, „Wista” na falach eteru, „Przegląd Lekarski” 1965, nr 1. Zob. „Rocznik Muzeum Etnograficznego w Krakowie”, t. XIII, 1996.

²⁶⁶ Z. Kurzawiński, *Wspomnienia. Kraków i Ziemia Krakowska w walce z okupantem niemieckim w latach 1939–1945*, „Zeszyty Historyczne. Kraków i Ziemia Krakowska 1939–1945” (Kraków) 1989, z. 4.

tych szczęśliwców należą m.in. Aleksander Bogusławski²⁶⁷, Franciszek Bujak²⁶⁸, Bronisław Chajęcki²⁶⁹, Marcei Porowski²⁷⁰.

Inni urzędnicy tajnej administracji doczekali się publikacji okolicznościowych – broszurowych. Tu wymieńmy: Władysław Cholewa²⁷¹, choć musimy zaznaczyć, że działalności W. Cholewy poświęcono w tej publikacji trzy strony (s. 92–94)! W dodatku nie wykorzystano zapisków Delegata Okręgowego znajdujących się w dwóch archiwach.

Jeszcze inni stali się bohaterami artykułów, np. Ignacy Barski²⁷².

D. POLITYCZNY KOMITET POROZUMIEWAWCZY - RADA JEDNOŚCI NARODOWEJ

Trzeci, polityczny człon Polskiego Państwa Podziemnego jest najsłabiej opracowany. Dysponujemy nielicznymi publikacjami dotyczącymi tej struktury konspiracyjnej²⁷³. Niewiele poprawiają sytuację publikacje Kazimierza Przybysza, który koncentruje się na działalności poszczególnych organizacji politycznych²⁷⁴. Nadal nieopracowany jest faktyczny obraz codziennej działalności PKP-RJN. Niewiele np. wiemy o komisjach problemowych RJN²⁷⁵, a także o funkcjonowaniu sekretariatu Rady.

Przypomnijmy, że od lutego 1940 r. do lipca 1945 r. w porozumieniu politycznym brali udział przedstawiciele następujących partii i ugrupowań:

²⁶⁷ M. Wichmanowski, *Aleksander Bogusławski (1887–1963) – polityk ruchu ludowego*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1998, nr 30, s. 231–254; M. Wichmanowski, *Działalność i myśl polityczna Aleksandra Bogusławskiego (1887–1963) polityka ruchu ludowego*, Lublin 2010.

²⁶⁸ B. Szafranec, *Franciszek Bujak (1875–1953). Życie, działalność naukowo-dydaktyczna i społeczna*, Toruń 2009.

²⁶⁹ M. Wawrzyński, *Bronisław Chajęcki – nieznaną bohater Warszawy i Pruszkowa*, Pruszków 2009.

²⁷⁰ M. M. Drozdowski, *Marcei Porowski. Prezydent Powstańczej Warszawy*, Warszawa 2010.

²⁷¹ M. Mazurek, *Władysław Cholewa. Delegat Rządu Londyńskiego na województwo lubelskie. Sybirak. Biografia*, Czemierniki 2012.

²⁷² J. Mierzwa, *Ignacy Barski – adwokat, działacz niepodległościowy, starosta*, [w:] *Z dziejów walk o Niepodległość*, t. 1, Warszawa 2011, s. 137–147.

²⁷³ S. Dzieciolowski, *Parlament Polski podziemnej 1939–1945*, Warszawa 2004; W. Grabowski, *Rada Jedności Narodowej – parlament Polskiego Państwa Podziemnego*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2002, nr 2, s. 67–93.

²⁷⁴ K. Przybysz, *Polska myśl polityczna 1939–1945. Zarys problematyki*, Warszawa 2000; K. Przybysz, *Partie polityczne Polski podziemnej 1939–1945*, Warszawa 2006.

²⁷⁵ Miały funkcjonować komisje: gospodarki narodowej, samorządów, oświaty i kultury, propagandy. Jedynie w odniesieniu do tej ostatniej znamy, i to niepełny, skład osobowy.

- 1) Stronnictwo Ludowe: Stefan Korboński, Józef Grudziński, Kazimierz Bagiński, Jan Dusza, Stanisław Wójcik, Józef Niecko;
- 2) Stronnictwo Narodowe: Aleksander Dębski, Mieczysław Trajdos, Stefan Sacha, Władysław Jaworski, Zygmunt Berezowski, Józef Hajdukiewicz, Jan Matłachowski, Józef Milik, Mieczysław Jakubowski, Aleksander Zwierzyński, Zbigniew Stypułkowski;
- 3) PPS–WRN: Kazimierz Pużak, Tomasz Arciszewski, Franciszek Białas, Zygmunt Zaremba, Waclaw Tułodziecki;
- 4) Stronnictwo Pracy: Franciszek Kwieciński, Zygmunt Felczak, Józef Kwasiborski, Franciszek Urbański, Jerzy Braun, Piotr Nowakowski, Antoni Chaciński;
oraz
- 5) w latach 1941–1943 Polscy Socjaliści: Adam Próchnik, Wincenty Markowski;
- 6) od lipca 1944 Zjednoczenie Demokratyczne: Eugeniusz Czarnowski, Zygmunt Kapitaniak;
- 7) „Ojczyzna”: Jan Jacek Nikisch, Juliusz Kolipiński;
- 8) Chłopska Organizacja Wolności „Raclawice”: Józef Krasowski;
- 9) przedstawiciel duchowieństwa: ks. płk Tomasz Jachimowski?

Z tych ponad 30 polityków tylko nieliczni doczekali się swoich biografii. Dotyczy to Jerzego Brauna²⁷⁶, Zygmunta Felczaka²⁷⁷, Józefa Grudzińskiego²⁷⁸, Stefana Korbońskiego, Kazimierza Pużaka²⁷⁹.

Niektórzy z wymienionych powyżej polityków zostali przedstawieni w artykułach biograficznych, częściach publikacji książkowych lub broszurach. Dotyczy to np. Tomasza Arciszewskiego²⁸⁰, Kazimierza Bagińskiego²⁸¹, Eugeniusza Czarnowskiego²⁸², Zygmunta Kapitaniaka²⁸³, Józefa Niecki²⁸⁴.

²⁷⁶ M. Żychowska, *Jerzy Braun (1901–1975): harcerz, poeta, filozof, publicysta*, Warszawa 1983.

²⁷⁷ M. Piotrowski, *Służba idei czy serwilizm? Zygmunt Felczak i Feliks Widy-Wirski w najnowszych dziejach Polski*, Lublin 1994.

²⁷⁸ A. Ajnenkiel, *Józef Grudziński*, [w:] *Przywódcy ruchu ludowego*, red. A. Węzikowa, Warszawa 1968, s. 82–100; D. Kozyrski, *Józef Grudziński 1903–1944. Polityk ruchu ludowego*, Warszawa 2004.

²⁷⁹ M. Panecki, *Kazimierz Pużak (1883–1950). Biografia polityczna*, Warszawa 2010.

²⁸⁰ A. Ciołkosz, *Ludzie P.P.S.*, Londyn 1981.

²⁸¹ J. Jachymek, *Kazimierz Bagiński (1890–1966)*, „Rocznik Dziejów Ruchu Ludowego” 1995, nr 29.

²⁸² A. K. Kunert, G. Mazur, *Eugeniusz Czarnowski (1904–1947)*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1986, z. 3, s. 103–118.

²⁸³ G. Mazur, *Zygmunt Kapitaniak (1905–1971)*, „Zeszyty Historyczno-Polityczne Stronnictwa Demokratycznego” 1986, z. 1, s. 70–80

²⁸⁴ Z. Adamowicz, *Józef Niecko (1891–1953). Zarys życia i działalności*, „Roczniki Dziejów Ruchu Ludowego” 1998, nr 30, s. 255–290; J. Niecko, *O wewnętrzne życie wsi. Wybór pism z lat 1912–1948*, oprac. Z. Hemmerling, Warszawa 1985.

Tylko w niewielkim stopniu poprawiają sytuację opublikowane wspomnienia zasiadających w porozumieniu politycznym. Możemy korzystać z publikacji: Jerzego Brauna²⁸⁵, Stefana Korbońskiego, Kazimierza Pużaka, Zbigniew Stypułkowski, Zygmunta Zaremby. Należy też podkreślić, że część z tych publikacji tylko w minimalnym zakresie przynosi informacje na temat działalności PKP-RJN.

Warto również przyrzeć się opracowaniom dotyczącym poszczególnych partii (stronnictw) i ugrupowań politycznych wchodzących w skład porozumienia politycznego.

Największa ilość publikacji wydanych po wojnie dotyczy Stronnictwa Ludowego²⁸⁶. Choć musimy zaznaczyć, że sposób prezentacji poglądów polityków SL na funkcjonowanie całego Polskiego Państwa Podziemnego oraz jego poszczególnych części (pionów) jest dość wyraźnie pomijany.

Stronnictwo Narodowe w latach PRL było konsekwentnie oceniane w ówczesnej literaturze negatywnie. Dopiero po 1989 r. znacznie wzrosła ilość publikacji na ten temat, zmienił się także ich charakter, a oceny nie są już tak bardzo negatywne. Wymieńmy, dla przykładu, prace Jerzego J. Tereja²⁸⁷, Krzysztofa Komorowskiego²⁸⁸, Lucyny Kulińskiej²⁸⁹.

Polska Partia Socjalistyczna WRN nie cieszyła się w latach PRL zbyt dużym zainteresowaniem historyków. Owszem ukazało się kilka prac²⁹⁰, niemniej jednak trudno byłoby poszukiwać w literaturze z tamtego okresu pogłębionej analizy działalności PPS-WRN w okresie wojny i jej roli w Radzie Jedności Narodowej.

Wbrew oczekiwaniom najliczniejszą literaturą dysponujemy odnośnie Stronnictwa Pracy. Wystarczy wymienić publikacje takich autorów

²⁸⁵ J. Braun, *Unioniści w Powstaniu Warszawskim*, „Chrześcijanin w Świecie” 1984, nr 131-132; J. Braun, „Unia”, „Więź” 1985, nr 7-9.

²⁸⁶ R. Buczek, *Stronnictwo Ludowe w latach 1939-1945. Organizacja i polityka*, Londyn 1975; A. Wojtas, *Działalność polityczna ludowców w okresie II wojny światowej*, cz. 1, Warszawa 1979, cz. 2, Warszawa 1988.

²⁸⁷ J. J. Terej, *Rzeczywistość i polityka. Ze studiów nad dziejami Narodowej Demokracji*, wyd. 2, Warszawa 1979.

²⁸⁸ K. Komorowski, *Polityka i walka. Konspiracja zbrojna ruchu narodowego 1939-1945*, Warszawa 2000.

²⁸⁹ L. Kulińska, *Narodowcy. Z dziejów obozu narodowego w Polsce w latach 1944-1947*, Warszawa-Kraków 1999. Zob. L. Kulińska, M. Orłowski, R. Sierchuła, *Narodowcy. Myśl polityczna i społeczna obozu narodowego w Polsce w latach 1944-1947*, Warszawa 2001.

²⁹⁰ J. Tomicki, *Polska Partia Socjalistyczna 1892-1948*, Warszawa 1983; K. Dunin-Wąsowicz, *Polski ruch socjalistyczny 1939-1945*, Warszawa 1993.

jak: A. Andrusiewicza²⁹¹, W. Bujaka²⁹², J.M. Majchrowskiego²⁹³, czy autora niedawno wydanej pracy o SP Jarosława Rabińskiego²⁹⁴.

Niewiele wiemy o Polskich Socjalistach – właściwie tylko praca Jana Mulaka jest im w dużej mierze poświęcona²⁹⁵.

W odniesieniu do Zjednoczenia Demokratycznego – dysponujemy jedynie publikacją poświęconą Stronnictwu Demokratycznemu²⁹⁶.

Organizacja „Ojczyzna” była przedmiotem analiz i publikacji od wielu lat, głównie poznańskiego środowiska historycznego. Za ostani głos w tej sprawie należy uznać publikację z roku 2004²⁹⁷.

Mało wiemy o Chłopskiej Organizacji Wolności „Raclawice”. Dysponujemy właściwie dwiema publikacjami. Pierwszą jest tekst Stanisława Reymonta publikowany w miesięczniku „Więzi” w 1987 r. (nr 5 i 6), druga – opracowanie autorstwa Stanisława Pietrasa²⁹⁸.

E. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

1. Armia Krajowa:

- a) Stan rozpoznania i opisanie Komendy Głównej ZWZ-AK jest niewystarczający. Istnieje praktycznie jedna publikacja omawiająca całą Komendę Główną oraz mamy monografię jednego oddziału Komendy Głównej (BIP). Obie te prace powstały w końcowym okresie PRL.
- b) Stan rozpoznania i opisanie okręgów Armii Krajowej trudno uznać za w pełni satysfakcjonujący. Kilka (pięć) okręgów pozostaje nadal do opisanie, a gdybyśmy chcieli się trzymać klasyfikacji monografii, to ta liczba wzrosłaby o jeszcze kilka kolejnych okręgów.
- c) Opisanie kilkunastu procent istniejących w okresie wojny obwodów ZWZ-AK trudno uznać za stan zadawalający.

²⁹¹ A. Andrusiewicz, *Stronnictwo Pracy 1937–1950. Ze studiów nad dziejami najnowszy-
mi chadecji w Polsce*, Warszawa 1988.

²⁹² W. Bujak, *Historia Stronnictwa Pracy 1937–1946–1950*, Warszawa 1988.

²⁹³ J. M. Majchrowski, *Stronnictwo Pracy. Działalność polityczna i koncepcje programowe
1937–1945*, Warszawa-Kraków 1979.

²⁹⁴ J. Rabiński, *Stronnictwo Pracy we władzach naczelnych Rzeczypospolitej Polskiej na
uchodźstwie w latach 1939–1945*, Lublin 2012.

²⁹⁵ J. Mulak, *Polska lewica socjalistyczna 1939–1944*, Warszawa 1990.

²⁹⁶ H. Wosiński, *Stronnictwo Demokratyczne w latach II wojny światowej*, Warszawa
1980.

²⁹⁷ „Ojczyzna” 1939–1945. Dokumenty. Wspomnienia. Publicystyka, red. Z. Mazur,
A. Pietrowicz, Poznań 2004.

²⁹⁸ S. Pietras, *POZ Polska Organizacja Zbrojna. Siew – Raclawice – POZ – AK*, Warszawa
1996.

- d) Reasumując dokonania dotychczasowe odnośnie opisanie struktur terenowych Armii Krajowej – należy odnotować pilną potrzebę podjęcia badań nad Komendą Główną, okręgami i obwodami podziemnego wojska. To te prace powinny być punktem wyjściowym do badania i opisywania zagadnień problemowych Armii Krajowej. Trudno podejmować takie badania bez istnienia bazy podstawowej.
- e) Biografistyka kadry kierowniczej Armii Krajowej przedstawia się teoretycznie lepiej, natomiast musimy zauważyć braki w biografjach komendantów okręgów oraz szefów poszczególnych oddziałów Komendy Głównej Armii Krajowej.

2. Delegatura Rządu:

- a) Brakuje publikacji ukazujących działalność poszczególnych Departamentów Biura Delegata Rządu na Kraj. Z szesnastu Departamentów, dotychczas opisano dwa, czyli 12,50%.
- b) Podobnie brakuje monografii okręgowych delegatur rządu. Z siedemnastu delegatur opisano dotychczas tylko kilka (Kraków, Pomorze, Wilno) – 17,65%.
- c) Stopień rozpoznania i opisanie powiatowych delegatur rządu należy uznać za katastrofalny. Z ponad 200 istniejących w okresie wojny, opisano zaledwie kilka, a i to w przeważającej mierze nie są monografie.
- d) Swoich biografii nie ma większość najważniejszych urzędników Delegatury. Dotyczy to Delegatów Rządu na Kraj, Okręgowych Delegatów Rządu, dyrektorów Departamentów oraz Powiatowych Delegatów Rządu.

3. Polityczny Komitet Porozumiewawczy – Rada Jedności Narodowej:

- a) Brak publikacji omawiające „codzienną” działalność PKP-RJN. Nie w pełni wykorzystano istniejące protokoły posiedzeń PKP-RJN. Pilną potrzebą jest opublikowanie tych protokołów.
- b) Niewiele wiemy o okręgowych PKP. Pewnymi informacjami dysponujemy na temat Porozumienia Stronnictw Politycznych w Poznaniu, oraz PKP w Krakowie. Znacznie mniej wiemy o takim porozumieniu istniejącym we Lwowie oraz w innym miastach okręgowych (wojewódzkich).
- c) Zdecydowanie lepiej przedstawia się sprawa publikacji biografii osób wchodzących w skład PKP-RJN. Należy jednak podkreślić, że zainteresowanie historyków budziły te osoby głównie z powodu ich dzia-

łalności politycznej w konkretnych partiach politycznych. Znacznie mniej znajdujemy informacji na temat ich działalności w PKP-RJN.

4. Kierunki potrzebnych badań i publikacji:

- a) Oddziały Komendy Głównej ZWZ-AK;
- b) Nowa monografia Komendy Głównej AK;
- c) Dokończenie procesu opisywania organizacji i działalności poszczególnych Komend Okręgów ZWZ-AK;
- d) Uzupełnienie dotychczasowego dorobku w opisywaniu obwodów ZWZ-AK, tak abyśmy dysponowali monografiami przynajmniej 60% tych struktur terenowych podziemnego wojska;
- e) Departamenty Biura Delegata Rządu RP na Kraj;
- f) Okręgowe Delegatury Rządu;
- g) Należy podjąć szeroko zakrojone badania nad Powiatowymi Delegaturami Rządu, tak abyśmy dysponowali monografiami 50% PDR na terenie Generalnego Gubernatorstwa, na ziemiach wcielonych do III Rzeszy oraz na Kresach Wschodnich.
- h) Zdecydowane poprawienie obecnej sytuacji w zakresie biografistyki najważniejszych urzędników Polskiego Państwa Podziemnego. Widzę taką potrzebę zwłaszcza w odniesieniu do Głównych Delegatów Rządu: Jan Sokorobohaty-Jakubowski, Adolf Bniński, Cyryl Ratajski, Jan Stanisław Jankowski, Władysław Zych. Należałoby również doprowadzić do powstania biografii okręgowych delegatów rządu i przynajmniej kilkunastu powiatowych delegatów (konspiracyjnych starostów).
- i) Kolejnym zagadnieniem jest publikacja konspiracyjnych dokumentów:
 - protokołów narad (odpraw) w Komendzie Głównej ZWZ-AK;
 - protokołów posiedzeń PKP-RJN;
 - „poczt”²⁹⁹ Delegata Rządu do Londynu.

²⁹⁹ Opublikowano dotychczas: *Pro memoria (1941-1944). Raporty Departamentu Informacji Delegatury Rządu RP na Kraj o zbrodniach na narodzie polskim*, oprac. J. Gmitruk, A. Indraszczyk, A. Koseski, Warszawa-Pułtusk 2004-2005 - ta publikacja, niestety, nie przedstawia wszystkich „Pro memoria”, jakie zostały opracowane; *Raporty z ziem wcielonych do III Rzeszy (1942-1944)*, oprac. Z. Mazur, A. Pietrowicz, M. Rutowska, Poznań 2004; *Ziemie Wschodnie. Raporty Biura Wschodniego Delegatury Rządu na Kraj 1943-1944*, oprac. M. Adamczyk, J. Gmitruk, A. Koseski, Warszawa-Pułtusk 2005; *Ziemie Wschodnie. Meldunki tygodniowe Sekcji Wschodniej Departamentu Informacji i Prasy kwiecień-lipiec 1944 r.*, oprac. M. Adamczyk, J. Gmitruk, A. Koseski, Warszawa-Pułtusk-Kielce 2006. Niemniej jednak należy z całą stanowczością stwierdzić, że nie są to publikacje kompletne. Nie opracowano też zagadnienia „poczt”, ani nie ustalono liczby ich wysłania, a także nie opracowano zawartości tych przesyłek.

Dopiero po przeprowadzeniu tak szerokiego zakresu badań oraz opublikowaniu ich wyników będziemy mogli uznać nasze (historyków) zadanie za spełnione. W przeciwnym razie nadal wiedza na temat Polskiego Państwa Podziemnego będzie powierzchowna i daleka od ówczesnej rzeczywistości.